

ÇUVAŞ TÜRKÇESİNİN SÖZLÜKLERİ

Bülent BAYRAM*

Öz

Çuvaşçaya ait ilk kayıtlar onların yaşadıkları bölgeye Rusların gelişi ile ortaya çıkmıştır. Farklı amaçlarla yapılan ilk kayıtlar arasında sözlükçülüğün de ilk adımları olarak değerlendirilen listeler yer almaktadır. Bu eserler farklı çalışmalar çerçevesinde zaman zaman da mesleği dilcilik olmayanlar tarafından hazırlanmıştır. Bu ilk dönem eserlerinden sonra özellikle Rusya'daki misyonerlik çalışmalarına paralel bir şekilde dil, tercüme çalışmaları yanında sözlükler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Misyonerlik çalışmaları çerçevesinde dini alandaki çalışmaların daha verimli olması için yapılan gramer ve sözlük çalışmaları Çuvaşça araştırmaları tarihi için çok önemlidir. Özellikle Rusya'da konuyla ilgili akademik kurumların da faaliyete geçmesiyle ciddi bir sözlükçülük geleneğinin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu gelişme Çuvaş sözlükçülüğüne de yansımıştır. Kelime listeleri şeklinde başlayan misyonerlik çalışmaları çerçevesinde devam eden ve akademik kurumsallaşma ile zenginleşen çalışmalarda zengin bir sözlük külliyatı ortaya çıkmıştır. Makalede başlangıcından günümüze kadar geçen süre içerisinde yayımlanan sözlükler Rusya ve "Rusya dışında yayımlananlar olarak biçiminde sınıflandırılarak işlenmiştir. Rusya'da yapılan çalışmalar kronolojik bir düzen içerisinde verilmiştir. Çarlık Rusyası, Sovyet Rusyası ve Sovyet Rusya sonrası federasyon döneminde sözlük çalışmaları şeklinde dönemlere ayrılmıştır. Önemli görülen sözlükler genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Tespit edilen bütün sözlükler tasnif edilerek tam künyeleriyle birlikte verilmiştir. Sözlüklerin tasnifinde Doğan Aksan'ın sınıflandırması esas alınmış eser-

Geliş Tarihi: 23.12.2018

Kabul Tarihi: 04.03.2019

Makalenin Künyesi:

Bayram, B. (2019). "Çuvaş Türkçesinin Sözlükleri". *Türk Dünyası*, 47, 35-76.

DOI Numarası/DOI Number: 10.24155/tdk.2019.97

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, bulentbayram01@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0001-7284-9597

lerin tam künyeleri bu sınıflandırmada yer almıştır. Sözlük yayınlarının büyük bir bölümü doğal olarak Çuvaşların yaşadığı Rusya'dadır. Çarlık, Sovyet ve Sovyet sonrası dönemde çok sayıda sözlük yayımlanmıştır. Bu sözlükler arasında Rusçadan Çuvaşçaya veya Çuvaşçadan Rusçaya olanlar ağırlıktadır. Özellikle farklı alanlara ait çok sayıda terimler sözlüğü yayımlanmıştır. Bunun dışında Finlandiya, Almanya, Türkiye gibi bazı ülkelerde de Çuvaşça sözlükler yayımlanmıştır. Rusya dışında yayımlanan Çuvaşça sözlüklerin sayısı çok fazla değildir.

Anahtar sözcükler: Çuvaşça, sözlükçülük, Çuvaş sözlükçülüğü, Çuvaşça sözlükler.

Dictionaries of Chuvash

Abstract

The first records of the Chuvash language emerged after the arrival of the Russian into the region. Among these records there were list that were regarded as the first steps of the dictionary studies. The first period works of Chuvash dictionaries are mostly in the form of word lists and they were prepared by people who were not specialized in language studies. After those first period works, especially parallel to missionary activities in Russia, new vocabulary emerged as a result of language and translation studies. The grammar and dictionary studies that were fulfilled in order for the religious studies to be effective are utmostly important for the history of the Chuvash language researches. Especially in Russia, a new and serious tradition of lexicography started when academical institutions started studying in this field. We see the reflection of this development in Chuvash lexicography. A wide range of dictionary corpus emerged after the studies that became effective after academical institutionalization and missionary efforts that were launched by word lists.

The article analyses the works published from the beginning to the end as dictionaries published in Russia and out of Russia. The studies conducted in Russia has been given in a hierarchical order. And they have been put in a periodical order as the dictionary studies in Czarist Russia, Soviet Russia, and the federation period post-Soviet Russia. The important words are defined in general. All the dictionaries found are classified and listed with their tags. The system of Doğan Aksan were used for the classification of the dictionaries and the tags of the studies have taken place in this classification.

Many of the published dictionaries are naturally in Russia where Chuvashes live. Many dictionaries were published during Tzardom, Soviet and post-Soviet period. They are mostly classified as from Russian to Chuvash language and from Chuvash language to Russian. And there are also many conceptional dictionaries in many fields.

In addition, In countries such as Finland, Germany and Turkey Chuvash dictionaries were also published. There are not many Chuvash language dictionaries published out of Russia.

Anahtar sözcükler: Chuvash language, lexicography, Chuvash lexicography, Chuvash dictionaries

Giriş

Çuvaşçaya ait ilk kayıtlar ve Çuvaşça sözlüklerin ortaya çıkışı İdil-Ural bölgesinde Rus hâkimiyeti ile doğrudan ilgilidir. Çuvaşların kendi dillerindeki kayıtlar çok eskiye gitmemektedir. Bunun yanında başka dillerdeki kayıtların da yakın sayılabilecek 16. yüzyıl sonrası Rus hâkimiyeti döneminde ortaya çıkışı Çuvaşlarla ilgili araştırmalarda karşımıza çıkan en önemli sorunların başında gelmektedir. Dil belgelerinin olmayışı dil, tarih, edebiyat, din vb. alanlarda yapılan çalışmaları tartışmalı hâle getirmektedir. Rusların İdil-Ural bölgesine gelişleri ve bu coğrafyayı ele geçirişleri ile birlikte Çuvaşlarla ilgili kayıtlar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha önceki dönemlerle ilgili olarak çeşitli seyyahların özellikle de Arap seyyahların, coğrafyacıların kayıtları günümüzdeki adları ile Çuvaşlar hakkında bir bilgi vermemektedir. Bu nedenle 16. yüzyıl öncesi dönemle ilgili bilgilerin akademik alanda ve popüler olarak hâlen tartışmalara sebep olduğunu söylemek mümkündür. Sözlük çalışmalarına gelince Çuvaşçanın genel Türk dilinden ayrılışının çok eski tarihlerde gerçekleşmiş olması diğer Türk şivelerinin ortak dönemlerine ait sözlükler de Çuvaşça ile doğrudan ilişkilendirilememektedir.

Yukarıdaki sebeplerden ötürü 16. yüzyıl Çuvaşlar için bir dönüm noktasıdır. 1552 yılında Kazan'ın işgaliyle Kazan Hanlığı döneminin sona erışı ile birlikte siyasi olarak Çuvaşlar büyük oranda Rus hâkimiyetine girer. Rus hâkimiyetinin bölgede başlamasıyla birlikte Rus kaynaklarında halk bugünkü etnik adlandırmalarıyla görülmeye başlar. Çuvaş adı da bugün kullanıldığı şekliyle ilk kez bu dönemde 1502 yılına ait *İstoriya o Kazanskom Tsarstve* (Kazanskiy Letopisi)'de zikredilir (Fedotov, 1996: 121). Bu tarihten itibaren kaynaklarda bu topluluğu kendi adlarıyla takip edebilmekteyiz.

18. yüzyıla gelene kadar Çuvaşçanın eski dönemlerini içine alan tarihsel Bulgar/Ogur Türkçesine ait en eski metinler arasına Proto-Bulgarca dil malzemeleri ile İdil Bulgar dönemine ait Arap harfli Müslüman mezar taşları girmektedir. 14. yüzyıla ait mezar taşlarındaki kayıtların ardından 18. yüzyıla kadar Çuvaşça ile ilişkilendirilebilecek dil kayıtlarının bölgeyi 13. yüzyılda âdeta harap eden Moğol istilası ile ilişkilendirerek Oğuzhan Durmuş şu satırları paylaşmıştır:

Bu olaylardan anlaşıldığı kadarıyla Moğol istilası sebebiyle, varsa, Çuvaşlara ait eserler yok olmuştur. Diğer taraftan bu yıkım esnasında okuma yazma bilen aydınlar da öldürüldüğü için istila sonrasında metin ortaya koyabilecek kimseler kalmamış ya da kaçarak zor şartlar altına girdikleri için eserler ortaya koyabilecek şartlardan uzaklaşmışlardır. Çuvaşların Türkiye Türkleri ile paylaştığı benzer olumsuz şartlar, Moğol

İstilas'ın yaraları henüz kapanmadan Rus işgali altına girmeleri ile çok daha uzun sürmüş, neticede 18. yüzyıla gelene kadar bu dile ait herhangi bir kayıt tespit edilememiştir (Durmuş, 2014: 18-19).

Çuvaşça malzemeler konusunda yaşanan sıkıntıların yanında Çuvaşlarla ilgili kayıtların da dil malzemelerine benzer şekilde net bilgiler veremeyişi onlarla ilgili daha sonraki dönemlerde yapılacak olan çalışmalara da önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu konularla ilgili ilk çalışmalar, ilk sözlük listeleri ve ilk sözlükler için 18. yüzyılı beklemek gerekecektir. 16. yüzyılda Kazan'ı işgal etmesiyle Rusya gerçek anlamda çok uluslu bir imparatorluğa dönüşmüştür. Bu yüzyıldan itibaren ele geçirilen coğrafya ve halklar üzerinde uygulanan politikalarda değişikliğe gidilmesiyle farklı halkların dilleri ve kültürleri ile ilgili kayıtlar da ortaya çıkmaya başlar. Burada bu çalışmaları destekleyen iki önemli olay ön plana çıkmaktadır. İlki Çar I. Petro'nun talimatıyla 1725 yılında Rusya Bilimler Akademisinin kurulması, diğeri de misyonerlik faaliyetlerinin yerel halkların ana dilleri ile yapılmaya başlanmasıdır.

Ruslar, İdil-Ural bölgesinden sonra peş peşe ele geçirdikleri Kafkasya, Sibirya, Türkistan coğrafyasını sadece siyasi, kültürel değil ekonomik sebeplerle de daha yakından tanımak amacıyla saha araştırmalarına yönelir. Bu çalışmalar Rusya Bilimler Akademisinin kurulması ile daha sistemli bir hâle gelmiştir. Bilimler akademisinin sistemli olarak düzenlediği bu gezilerde araştırmacılara gidilen bölgenin halklarının dillerine ait bilgilerin de toplanması yönünde talimatlar verilmiştir. Aşağıda daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı üzere Çuvaşçanın ilk kayıtları da bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Rusya Bilimler Akademisinin kurulmasından sonra 18. yüzyıl Rus tarihçileri ülkelerinin farklı halkların kültürlerini ve hayatlarını ayrıntılı bir şekilde araştırmaya başladılar. Çuvaşlar arasına ilmi seyahatler düzenlediler. G. F. Müller, İ. G. Gmelin, İ. İ. Lepehin, P. S. Pallas, P. I. Riçkov bilinen eserlerinde temelde Anatri (Aşağı) Çuvaşların hayatlarından alınmış kıymetli folklor malzemelerini kayıt altına almışlardır. Çar Petro, öncelikle 1712 yılında Rus hizmetine giren askerî doktor Gottlieb Schöber'i İdil ve Kafkasya bölgesinin kaplıca ve maden sularının tıbbi yönlerini tespit için bu bölgelere gönderir. 1717-1720 yılları arasında İdil ve Kafkasya bölgesine seyahat eden Gottlieb, Petro'nun talimatını yerine getirerek bu bölgeler hakkında ilk defa doğa bilimsel bilgileri elde etmiştir. Bu araştırması sırasında sadece doğa bilimlerine ilişkin malumatlara değil, gezdiği bölgelere ait dil, coğrafya ve etnografya bilgilerine de ulaşmıştır (Kononov, 2009: 60; Durmuş, 2014: 20).

Rusya Bilimler Akademisi 1768-1774 yılları arasında I. Orenburg gezisini düzenlemiştir. Bu araştırma grubunun başında tıp profesörü olan Pe-

ter Simon Pallas bulunmaktadır. Altı yıl süren araştırma gezisi boyunca İdil'in sağ sahili (1768), İdil'in sol sahili ve Orenburg bozkırları (1769), Güney Ural ve Batı Sibiry (1770), Batı ve Güney Sibiry (1771), Doğu ve Baykal Ötesi (1772), Krasnoyarsk, Tomsk, Uralsk, Tsaritsın (1773) ve Aşağı İdil boyunda (1774) zooloji, botanik alanlarının yanında bu bölgelerde yaşayan haklara ait tarihi, etnografik ve dil bilimsel malzemeler de toplanmıştır. Bilimler Akademisi Orenburg'a ikinci bir gezi daha düzenler. İvan Lepelin başkanlığında gerçekleştirilen bu ikinci gezide 1768-1773 yılları arasında gerçekleştirilmiştir (Kononov, 2009: 69-70; Durmuş, 2014: 20).

Rusya Bilimler Akademisi faaliyetleri yanında Çuvaşça ile ilgili asıl bilgi ve belgelerin gelişimine önemli katkıyı sağlayan misyonerlik faaliyetleri çerçevesinde faaliyet gösteren kurum ve şahısların çalışmaları olmuştur. Çünkü Rusların 16. yüzyıldaki doğu politikalarında ilk hedef Kazan'ın alınmasıydı. Kazan'ın alınışından sonra Rusların işgal ettikleri bölgelerdeki halkı Hristiyanlaştırma isteği neticesinde 1555 yılında Kazan Piskoposluğu kurulur. Piskopos olarak Guriy görevlendirilir. (Petrov, 1978: 43; Arık, 2005: 250). Kazan Piskoposluğunun görev alanı Orta İdil'i kapsamaktaydı. Piskoposluk bu bölgedeki Tatar, Çuvaş, Mari, Mordvin ve Udmurt gibi yerli halkların Hristiyanlaştırılması için faaliyetler gösteriyordu. Yine de 1672'de kurulan Nijniy Novgorod Piskoposluğu da aynı amaca hizmet etmekteydi (Durmuş, 2014: 21). 16. yüzyıl sonrasında uzunca bir süre devam eden baskı, göçe zorlama, ekonomik tedbirler gibi yöntemlerin misyonerlik faaliyetlerinde başarı getirmedeği tespit edilmiş ve yerel halklarla daha yakın ilişkiler kurmak maksadıyla ana dillere daha fazla önem verilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

Sürecin başından itibaren uygulanan politikada başarısızlığa uğranması, misyonerlik faaliyetlerinde yeni bir çözüm yolu aranmasını gerekli kılmış, bu amaçla bugüne kadar açılan din okullarında yetiştirilen Çuvaş, Mari, Tatar vb. halkların çocuklarının geleneksel Hristiyan eğitim sistemi ile başarılı olamaması üzerine dikkatler yerel diller üzerine çevrilmiştir. Çar I. Petro bu düşünceden hareketle 1724 yılında çıkardığı buyrukla dinî kitapların yerli halkların dillerine çevrilmesini emretmiştir. Dinî tercüme faaliyetlerinde Nijniy Novgorod Piskoposluğu Kazan'a göre daha aktif bir rol oynamıştır. Tercüme faaliyetleri ilk olarak burada başlamıştır. Nijniy Novgorod'a bağlı din okullarında yerli halkların çocuklarının anadilleri ile eğitimi Kazan, Ufa ve Orenburg Piskoposluklarına göre daha başarılı olmuş, piskoposluk kendine bağlı okullarda Tatar, Çuvaş, Mari dillerinin sınıflarını açmıştır (Durmuş, 2014: 22; Petrov, 1978: 45-46).

İlk Çuvaşça kayıtlar, sözcük listeleri, tercüme eserler, sözlükler, yerel dillere ait alfabeler, birçok yerel dil için yazılı ilk edebî eserler seyyahların kayıtları yanında Rusya Bilimler Akademisinin çalışmaları ve yukarıda genel çerçevesini çizdiğimiz misyonerlik politikaları çerçevesinde ortaya çıkmıştır. “Çeviri faaliyetleri ile koşut ilerleyen yazı dilinin şekillenmesi sürecinde din adamlarının son derece etkin bir rol üstlenmesi, Çarlık yönetiminin bir hedef olarak gördüğü azınlık halkların Hristiyanlaştırılması düşüncesi ile ilgilidir” (Güzel, 2015a: 19). Çuvaşça sözcük listeleri ve sözlükler de yine bu çerçevede değerlendirilmelidir.

18. yüzyıldan günümüze kadar oldukça zengin bir külliyat ortaya konulmuştur. Bu zengin külliyat birçok bilimsel çalışmanın da konusu olmuştur. Ancak makalemizin amacı bu sözlüklerle ilgili çalışmaları incelemek değildir. Bu sebeple bu zengin külliyattan bahsetmeyeceğiz. Ancak doğrudan Çuvaş sözlükçülüğünü konu alan ve bizim makalemizde de kullandığımız müstakil bazı eserleri zikretmek faydalı olacaktır. M. F. Çernov’un *Çuvaşskiye Slovari. Posobiye Dlya Studentov* [Çuvaş Sözlükleri. Öğrenciler İçin Ders Aracı]; V. G. Yegorov’un *Çuvaşskiye Slovari XVIII [XVIII. Yüzyıl Çuvaş Sözlükleri]*, Klara Adyagaşi’nin *O Şesti Çuvaşskih Glossariyah XVIII Veka* [XVIII. Yüzyılın Altı Çuvaş Sözcük Listesi Hakkında] adlı çalışmalar makalemizde de kullandığımız temel yabancı kaynaklardır (Çernov, 1992; Yegorov, 1949; Adyagaşi, 1985). Türkiye’de de Çuvaş sözlükçülüğünü doğrudan ve dolaylı olarak ilgilendiren iki çalışma bulunmaktadır. Bunlar Emine Yılmaz’ın “Çuvaşça Sözlükler” adlı makalesi (Yılmaz, 1999) ile Oğuzhan Durmuş’un 18. yüzyıl Çuvaşça sözlük listeleri ile sözlüklerini de kapsayan *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı* adlı çalışmasıdır (Durmuş, 2014).

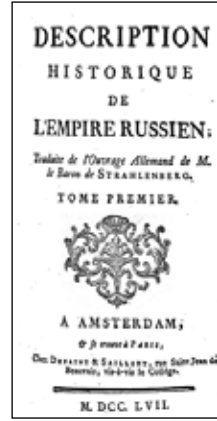
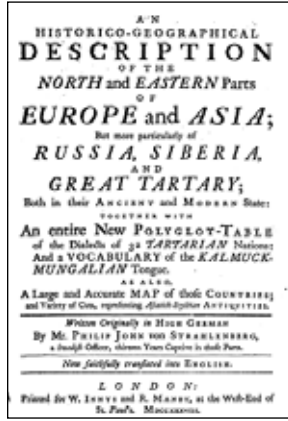
Yazımızda söz konusu çalışmalardan yararlanılmış olsa da makalemizin omurgasını şahsi kütüphanemizde bulunan Çuvaşça sözlükler teşkil etmektedir. Özellikle, Çernov’un çalışması için seçmiş olduğu sözlüklerin önemli bir bölümü şahsi kütüphanemizde bulunmaktadır. Bu sebeple kronolojik sıralamada onun seçtiği eser listesine riayet ettik. Bununla birlikte sözlüklerle ilgili kelime sayısı, kelime dizilişi, içeriği gibi teknik meselelerin pek çok çalışmada ortak olduğunu söylemek gerekir. Onun çalışmasının sözlüklerle ilgili çok daha ayrıntılı bilgileri içerdiğini söyleyebiliriz. Çernov’un çalışması 1992, Petrov’un bibliyografya çalışması ise 2001 yılına kadar olan sözlükleri içermektedir. Biz makalemizde bu sözlükleri günümüze kadar genişletmeye gayret ettik. 18. yüzyıla ait sözcük listeleri ve sözlüklerle ilgili bölümde ise mevcut kaynakları da bir araya getirerek değerlendirmelerini yapan Oğuzhan Durmuş’un eserini kullanmayı tercih ettik. Çuvaş sözlüklerinin sınıflandırmasının yer aldığı bölümdeki söz-

lüklerin tamamı kronolojik sıranın takip edildiği kısımda tanıtılmamıştır. Bu sebeple eser sayısı bakımından sınıflandırması yapılmış bibliyografya daha geniştir. Bütün sözlüklerin künyesi burada verildiği için de metin içinde atıfta bulunulan sözlüklerin çalışmanın kaynakçasında tekrar gösterilmesine gerek duyulmamıştır.

Makalede sözlükler Rusya’da ve Rusya dışında yayımlananlar olarak iki temel başlıkta ele alınmıştır. Bu başlıklar altında ele alınan sözlüklerin tanıtımında kronolojik bir sıralama takip edilmiştir. Rusya’da yapılan çalışmalar da Rusya’da Türkoloji çalışmalarını da etkileyen siyasi tarihe koşut olarak Çarlık Rusyası, Sovyet Dönemi ve Federasyon Dönemi olarak üç başlık altında, Çernov’un çalışması esas alınarak kronolojik bir sıra ile ele alınmıştır. Rusya dışında yapılan çalışmalarda ise böyle bir tasnife gerek duyulmamıştır. Kronolojik incelemenin ardından da eserler Doğan Aksan’ın sınıflandırması kullanılarak zaman zaman eklemeler de yapılarak içerdiği söz varlığının niteliğine göre tasnif edilmiştir. Bu şekilde Çuvaş sözlükçülüğünün hem tarihî gelişimi hem de ortaya yayımlanan sözlüklerin türü koyulmaya çalışılmıştır. Her şeye rağmen gözümüzden kaçmış eserlerinin olması da mümkündür.

Rusya’da Yayımlanan Çuvaşça Sözlük Çalışmaları Çarlık Rusyası Döneminde Sözlük Çalışmaları

Giriş bölümünde belirtildiği üzere 18. yüzyıldan itibaren Çuvaşların dillerine ilişkin kayıtlar ve Çuvaşça sözcük listeleri ortaya çıkmaya başlar. Çuvaşça ilk sözcük listesi Johann von Strahlenberg’e aittir. Asıl adı Philipp Johann Tabbert olan ve İsveç ordusunda subay iken Poltova Savaşında Ruslara esir düşen Strahlenberg, 12 yıl süren esareti boyunca kaldığı Sibirya’da yaşayan halkların tarihi, etnografik özellikleri ve dilleri üzerine gözlemlerde bulunmuş ve bunları *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* [Avrupa ve Asya’nın Kuzey ve Doğu Kısımları] adlı eserinde işlemiştir. Bu eserde yer alan 28 Çuvaşça sözcük Çuvaşça ile ilgili ilk kayıtlardır. Bu kaynakla birlikte dil adı olarak Çuvaşça da ilk kez bir kaynakta tespit edilmektedir (Durmuş, 2009; Durmuş, 2014: 23-26).

Strahlenber 'in Eserinin Almanca, İngilizce ve Fransızca Yayınlarının Kapakları (Durmuş, 2014: 24)

18. yüzyılda Rusların ve onların hâkimiyetleri altında tuttıkları toplulukların dilleri ve tarihleri konusunda yapılan araştırmalarda önemli rol üstlenen şahsiyetlerden birisi tarihçi ve devlet adamı Vasiliy Nikitiç Tatişçev'dir. 1734'te Ural'daki maden fabrikalarının müdürlüğüne atanması ile Sibirya'daki yerel halkların tarihi, etnografyası ve dillerine dönük ilgisi artmıştır. Tatişçev, bu halkları yakından tanımak için coğrafya, ekonomi, istatistik, etnografya ve dil bilimi alanlarına ait malzeme toplamak üzere 198 sorudan oluşan 92 paragraflık bir anket hazırlattırır. Anketine 500 sözcüklük bir sözcük derleme listesi de ekletir. Bu liste 18. yüzyılda Rusya'da derlenen sözlük listelerinin hazırlanmasında önemli bir işlev üstlenir. Tatişçev'in girişimleriyle Sverdlovsk'ta Latin okulunda öğretmen olan Kriak Andreyeviç Kondratoviç Orta İdil bölgesi halklarından malzemeler toplar ve dillerinin sözlüklerini hazırlar. Bu çerçevede bir de Çuvaşça-Rusça sözlük de hazırlamıştır. Onun yapmış olduğu resmî yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla Kondratoviç Tatarca-Rusça, Çuvaşça-Rusça, Votyakça-Rusça, Vogulca-Rusça, Çeremisçe-Rusça, Ostyakça-Rusça sözlükler de hazırlamış ve bunları Tatişçev'e teslim etmiştir. Ancak bu sözlükler şimdiye kadar bulunmamıştır (Durmuş, 2104: 27-28).

1737-1738 yıllarına ait Rusça-Tatarca-Çuvaşça-Mordvince bir sözcük listesi de bulunmaktadır. Tatişçev'in anketi doğrultusunda hazırlanan bu sözcük listesine giren Çuvaşça sözcükler günümüz Çuvaşistan sınırları içerisinde kalan Şemurşa, Batıryel, Komsomolski, Yıpreş ve Yelçik şehirlerine bağlı köylerden derlenmiştir. Listede 520 Çuvaşça sözcük yer almaktadır. Bu sözcük listesi tamamı henüz basılmamıştır ve St. Petersburg'da Rus Bilimler Akademisi arşivinde bulunmaktadır (Fond: 21, op. 5, delo 149, s.

92-140). Listenin Çuvaşça-Rusça bölümü V. D. Dmitriyev tarafından 1960 yılında yayımlanmıştır (Dimitriyev, 1960; Durmuş, 2014: 28-29)

Yine 1737-1738 yılına ait ve Tatişçev anketine göre hazırlanmış bir sözcük listesi daha bulunmaktadır. Rusça-Çuvaşça-Marice-Mordvince hazırlanan bu sözcük listesinde bir önceki listeden farklı olarak Tatarca yer almaz onun yerine listeye Marice girmiştir. Listenin kim tarafından hazırlandığı belli değildir. Toplam 500 Çuvaşça sözcüğü içeren bu Rusça-Çuvaşça-Marice-Mordvince liste basılmamıştır. Bir önceki liste gibi St. Petersburg'da Rus Bilimler Akademisi arşivindedir. Listenin Çuvaşça-Rusça bölümü bir önceki paragraftaki ele alınan bölümle birlikte V. D. Dimitriyev tarafından bir makalede yayımlanmıştır (Durmuş, 2014: 29; Dimitriyev, 1960).

Bu dönemde ortaya çıkan bir başka sözcük listesi G. F. Müller'e aittir. Alman asıllı G. F. Müller, II. Kamçatka ekspedisyonunun başkanlığını yapmıştır. 1733 yılında II. Kamçatka araştırma gezisi sırasında Çeboksarı'ya uğramış ve Kazan'da da bir süre kalmıştır. Kazan'da kaldığı süre boyunca yerel halklarla ilgili derlemeler yapmıştır. Bu derlemeleri arasında Çuvaşça ve Tatarca sözcük listeleri de bulunmaktadır. Müller, burada derlemiş olduğu 313 kelimeyi ve dua metinlerini ilk olarak 1759'da yayımlamıştır. Bilimler Akademisinin yayını olarak St. Petersburg'da Almanca olarak basılan *Sammlung Rußischer Geschichte* serisinin üçüncü cildinin dördüncü bölümü olarak çıkan *Nachricht von dreyen im Gebiete der Stadt Casan wohnhaften heidnischen Völkern, den Tschremischen, Tschuwaschen und Wotiacken* adlı kitabın sonuna bölgenin yerel halklarının dillerinin sözcüklerini çok dilli bir liste olarak eklemiştir. *Vocabularium Harmonicum* adını taşıyan bu bölümde madde başları Almanca olmak üzere sırasıyla Tatarca, Marice, Çuvaşça, Votyakça, Mordvince, Permce ve Ziryanca kelimelere yer verilmiştir. Müller bu kitabı daha sonra 1791 yılında *Opisaniye Jivuşçih v Kazanskoy Gubernii Yazıçeskih Narodov, Yak oto Çeremis, Çuvaş i Votyakov* [Kazan Guberniyasında Yaşayan Pagan Mari, Çuvaş ve Udmurt Tasvirleri] adıyla Rusça olarak da yayımlamıştır. Almanca baskıda *Vocabularium Harmonicum* olarak yer alan bölüm Rusça baskıda *Slovar' na Tatarskom, Çeremisskom, Çuvaşskom, Mordovskom, Permskom i Ziryanskom Yazıkah, s Rossiyskim Perevodom* [Tatarca, Marice, Çuvaşça, Mordvince, Permce ve Ziryanca Rusça Tercümeli Sözlük] adıyla yayımlanmıştır (Durmuş, 2014: 30-31).

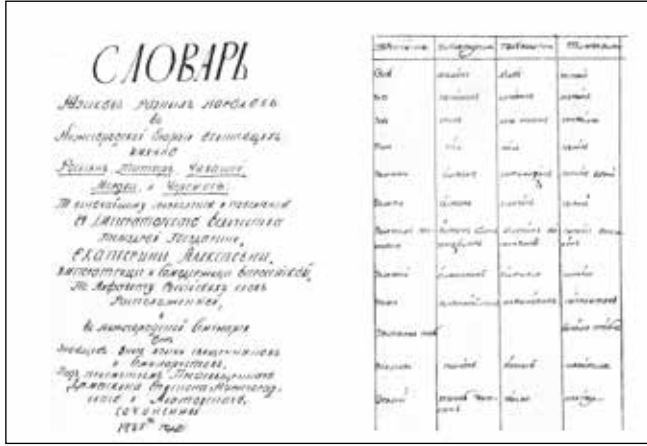
Alman kökenli Rus tarihçisi J. E. Fischer 1739 yılında G. F. Müller ile görev değişikliği yaparak II. Kamçatka gezisine katılır. Fischer yaptığı çalışmalarda muhtemelen Tatişçev'in hazırladığı listeyi örnek olarak bölgenin yerel dillerini içeren *Vocabularium continens trecenta vocabula*

iringinta quatuor gentium, maxime ex parte Sibiricarum adını verdiği 300 sözcüklük liste hazırlar. Bu listede bulunan Çuvaşça kelimeler farklı bilim adamları tarafından ele alınmıştır (Durmuş, 2014: 32-33)

Çuvaşçanın ilk basılı grameri olarak kabul edilen *Soçineniya Prinadlejaşçiye k Grammatike Çuvaşskogo Yazıka* [Çuvaş Dili Grameri Üzerine Yazılar]'da da Rusça çevirileriyle birlikte Çuvaşça sözcük listeleri bulunmaktadır. İlk gramer kitabı oluşu ve günümüz Çuvaş edebî dilinde olmayan sözcükleri barındırması bakımından önemli bir kaynaktır. Çuvaşça sözcük listelerinde Rusça karşılıklar zaman zaman yanlış verilmiş olsa da önemli bir kaynaktır (Çernov, 1992: 3).

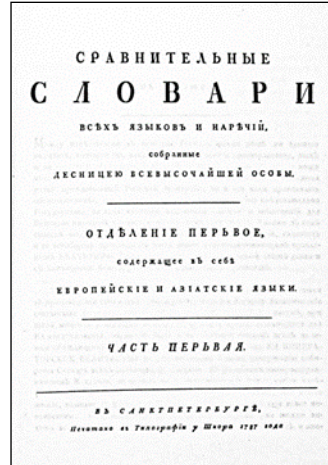
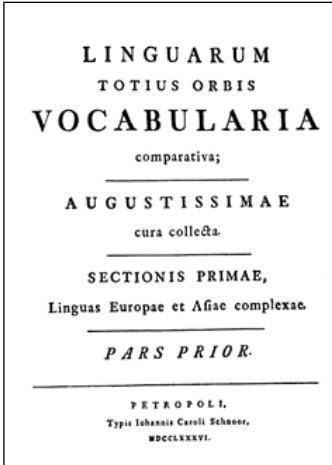
1770'te J. Peter Falk'un başında olduğu Orenburg Ekpedisyonu'nda görev alan Johann Gottlieb Georgi, 1776-1780 yılları arasında St. Petersburg'ta yayımlanan *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, Religion, Gebräuche, Wohnungen, Kleidung und übrigen Merkwürdigkeiten* [Rus İmparatorluğu'nun Bütün Halklarının Tasviri, Yaşam Tarzları, İnanç, Gelenekleri, Evleri, Kıyafetleri ve Diğer İlgi çekici Yönleri] adlı dört ciltlik bilimsel gezi notlarının *Nationen vom finnischen Stamm* [Fin Halkları] adlı ilk cildinde, *Die Tschuwaschen* [Çuvaş] başlığı altında 50'nin üzerinde Çuvaşça kelimeye yer vermiştir (Güzel, 2015b: 101-120)

Çarıçe II. Katerina, Nijniy Novgorod piskoposu Damaskin'e (Dimitriy Semenov-Rudnev) bir sözlük hazırlatır. 1785 yılında yayımlanan ve *Slovar' Yazıkov Raznih Narodov v Nijegorodskoy Yeparhii Obitayuşçih, İm-yanno: Rossiyan, Tatar, Çuvaşey, Mordvi i Çeremis, Po Visoçayşemu Soizvoleniyu i Povelenyu Yeya İmperatorskago Veliçestva Premudray Gosudarini, Yekaterini Alekseyevni, İmperatritsi i Samoderjitsı Vserossiyskoy. Po Alfavitu Rossiyskih Slov'a Paspolejenny i v Nijegorodskoy Seminarii ot Znayuşçih Onıya Yazıki Svyaşçennikov i Seminaristov, Pod Prismotrom Preosvyaşçennogo Damaskina Yepiskopa Nijegorodskogo i Alatroskogo Soçinenıny 1785-go Goda* adını taşıyan bu sözlük Damaskin Sözlüğü olarak tanınmaktadır. Aslında bu eser Rus-Tatar-Çuvaş-Mokşa dillerinin bir sözlüğü niteliğindedir. Çok sayıda sözcük listesinin ardından sözlük olarak adlandırılabilen eserler ortaya çıkmaya başlamıştır. XVIII. yüzyıl sözlüklerinin en kapsamlısıdır. Sözlük 11.115 sözcük içermekteyse de bunlar arasından 200 sözcüğün çevirisi yapılmamıştır. Sözlüğün Çuvaşça kısmında 10.000'den fazla sözcük yer almaktadır. Günümüzde kullanımdan kalkmış birçok sözcüğü barındırıyor olması bakımından günümüze kadar önemini kaybetmemiştir (Durmuş, 2014: 33-35; Çernov, 1992: 4-5).

Damaskin'in Sözlüğünün el yazmasının kapağı ve sözcük listesinin ilk sayfası (Durmuş, 2014: 35)

Çuvaşçanın ilk müstakil sözlüğü olarak kabul edilen *Slovar' Çuvaşsko Yozıka* [Çuvaş Dili Sözlüğü] 1785 yılına aittir. Damaskin idaresinde hazırlanan sözlükle aynı dönemde hazırlanmıştır. 2880 sözcük yer almaktadır. Rusça-Çuvaşça olarak hazırlanan sözlükte Çuvaşça kelimeler Kiril alfabesiyle, alfabetik olarak verilen Rusça sözcüklerin karşılıklarına yazılmışlardır. Sözlük araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır ancak günümüze kadar basılmamıştır ve yazarı da belli değildir (Durmuş, 2014: 35-36).

Pallas Sözlüğünün Latince ve Rusça Baskılarının Kapakları (Durmuş, 2014: 37)

P. S. Pallas tarafından hazırlanan *Linguarum Totius Orbis Vocabularia Comparativa* [Tüm Dillerin ve Şivelerin Sözlüğü] adlı sözlük iki bölüm hâlinde yayımlanmıştır. Çok dilli olan sözlük P. S. Pallas önderliğinde hazırladığı için Pallas Sözlüğü olarak tanınmaktadır. İlk bölümde Avrupa ve Asya dilleri yer almaktadır. İki bölümde her dilde kullanılan 285'ten fazla sözcük ve her sözcüğün 200 dildeki karşılığı verilmektedir. İlk sırada Rusça sözcükler daha sonra da diğer Avrupa ve Asya dillerindeki kelimeler yer almaktadır. Çuvaşça 64. sırada yer almaktadır. Sözlüğün yeni baskısı dört cilt olarak *Sravnitelnyy Slovar' Vseh Yazikov i Nareçiy, po Azbuçnomu Poryadku Paspolojenniy* adıyla Sant Petersburg'da 1790-1791 yılları arasında yayımlanmıştır. Dönemin diğer sözlüklerinde olduğu gibi günümüzde kullanımdan kalkmış çok sayıda Çuvaşça sözcüğü içermesi bakımından önemli bir kaynak konumundadır (Çernov, 1992: 5-6; Siemieniec-Golaś 2001).

18. yüzyıla ait büyük bölümü sözcük listelerinden oluşan bu çalışmaların ardından 19. yüzyılda Çuvaşçanın sözlükleri yayımlanmaya başlar. Yazarı kesin olarak bilinmese de V. P. Vişnevskiy olduğu tahmin edilen *Naçertaniye Pravil Çuvaşskogo Yazıka i Slovar', Sostavlenniy Dlya Duhovnih Uçiliş Kazanskoy Yeparhii* [Çuvaş Dilinin Yazım Kuralları ve Kazan Vilayeti Ruhban Okulu İçin Hazırlanan Sözlük] adlı çalışma 1836 yılında yayımlanır. Bu eser Çuvaşçanın basılı ikinci grameri olarak kabul edilmektedir. Yazarının V. P. Vişnevskiy olduğu düşünülmektedir. Eser gramer ve sözlük bölümlerinden oluşmaktadır. İlk bölümde sözcüklerin, sözcük-gramer kategorilerinin morfolojik yapısı hakkında bilgiler verilmektedir. İkinci bölümde üç bine yakın sözcüğü içeren Çuvaşça-Rusça sözlük bulunmaktadır. Sözlükte Viryal ağzının söz varlığı yer almaktadır. Günümüzde kullanımdan düşmüş çok sayıda sözcük de bu sözlükte kaydedilmiştir (Vişnevskiy, 1836; Çernov, 1992: 6-7).

N. İ. Zolotnitskiy'in *Kornevoy Çuvaşsko-Russkiy Slovar, Sravnenniy s Yazıkami i Nareçiyami Tyurskogo, Finskogo i Druigih Plemen* [Çeşitli Türk ve Fin Dilleri ve Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Temel Çuvaşça-Rusça Sözlük] adlı çalışması 1875 yılında Kazan'da yayımlanır. Bu sözlük 1900 kadar temel sözcüğü içermektedir. Sözcüklerin sıralanışında diğer sözlüklerden farklı olarak alfabetik değil alfabetik-kök prensibi esas alınarak bir sıralama yapılmıştır. Zolotnitskiy zaman zaman etimoloji denemelerinde de bulunmuştur. Bu sözlükte de Viryal ağzı esas alınmıştır. Zaman zaman halk şiirinden örnekler sözcüklerin açıklamalarında kullanılmıştır. Çuvaşçanın sözlükçülük tarihi için son derece önemli eserlerden birisidir (Zolotnitskiy, 1875; Çernov, 1992: 7-9).

1909 yılında N. V. Nikol'skiy'in *Russko-Çuvaşskiy Slovar'*ı [Rusça-Çuvaşça Sözlük] yayımlanır. Sovyet Devrimi öncesi yayımlanmış iki dilli sözlükler arasında en gelişmişidir. Dönemin edebî eserleri de sözlükte kaynak olarak kullanılmıştır. Bazı bilimsel terimler de Çuvaş sözlüklerinde ilk defa bu çalışmada yer almıştır. Sözlük yaklaşık 20.000 sözcüğü içermekte olup dinî terminolojide kullanılan Slav kökenli sözcükler de eserde yer almıştır. Nikol'skiy sözlükte Rusça sözcüklerin anlamlarını verirken eş değer karşılıklarını vermekle birlikte bazı sözcükleri açıklama yoluna gitmiştir. Bütün bunlar yanında çok sayıda yer adı da sözlükte kaydedilmiştir. (Nicol'skiy, 1909; Çernov, 1992: 9-10).

Çarlık döneminin son yüzyılı Çuvaş edebî dilinin teşekkül ettiği ve yazılı edebiyatın temellerinin atıldığı bir dönemdir. Büyük bir kısmı misyonerlik faaliyetleri için hazırlanan bu döneme ait sözlük çalışmaları, tercüme yoluyla gelişen edebî dilden beslenirken zamanla bu edebî dili beslemeye başlamıştır. Kısıtlı da olsa halk edebiyatının yanı sıra yazılı edebiyatın da bu dönem sözlüklerinde kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bilimsel anlamda gerçek sözlüklerin yayımlanması Sovyet Dönemi'nde mümkün olmuştur.

Sovyetler Birliği Döneminde Sözlük Çalışmaları

Sovyetler Birliği döneminde yayımlanmış olan sözlükler devrim öncesi sözlüklerden farklı olarak daha çok kolektif çalışmalar sonucunda ortaya koyulmuştur. Halkın edebî dilinin gelişmesi ve güçlenmesi, resmî ve iletişim dili olarak Rusçanın kullanımının yaygınlaşması maksadıyla sözlük çalışmaları Sovyet dönemiyle birlikte bir ivme kazanmıştır. Çuvaş Özerk Sosyalist İdaresinin kuruluşu ve bilimsel kurumların, üniversitelerin kuruluşu bu çalışmaların gelişmesini ve sistemli bir hâle gelmesini sağlamıştır.

İlk Çuvaşça sözlükler hacim bakımından çok büyük değillerdi ve sadece tespit edilmiş pratik hedeflere yönelikti. Çuvaş halkına Rus dilini öğretme ve benimsetme konusunda yardımcı oluyorlardı. Onların arasında N. İ. Vanerkke tarafından hazırlanan yabancı dillerden giren sözcükleri içeren *Yut Çilhesençen Hutşinnî Sîmahsen Pîçik Slovarî* (Vanerkke, 1924) ve Vanerkke'nin Lukka Erhipi ile hazırladığı kırtasiye terimlerini içeren *Kinçeler Terminşem-Kantselyarskiye Termini* (Vanerkke-Erhipi, 1929) sözlükleri dikkat çeker. T. A. Bıkov tarafından hazırlanan *Kratkiy Obzor Oşçepotrebitel'nih Russkih i Çuvaşskih Slov* başlıklı çalışma da yazarın Çuvaşça ve Rusça ortak kullanılan sözcüklere ilişkin kısa değerlendirmesini içermektedir (Bıkov, 1924).

Çuvaş sözlükçülük geleneğinde belirli bir iz bırakan sözlüklerden biri de N. V. Nikolskiy tarafından hazırlanarak 1919 yılında Kazan'da yayın-

lanan *Kratkiy Çuvaşsko-Russkiy Slovar*”dır. Bu sözlükte, diğer Çuvaşça-Rusça sözlüklerinden farklı olarak o dönemdeki Çuvaş-Rus dillerinin sözcük kadrosu daha zengin bir şekilde gösterilmiştir. Halk edebiyatı eserleri sözlüğün ana kaynağını oluşturmaktadır. Birçok atasözü ve deyim sözlükte kullanılmıştır (Nicol’skiy, 1919; Çernov, 1992: 11-12).

1926 yılında yazı dilinin standartlaşmasında önemli bir aşama olarak da kabul edilebilecek ilk orfografi (yazım) sözlüğü yayımlanır. N. İ. Vanerкке tarafından hazırlanan sözlükte Rusça alıntı sözcüklere de yer verilmiştir. 1929 yılında ise sözlüğün ikinci baskısı yapılmıştır (Vanerкке, 1926, 1929).

1931 yılında T. M. Matveyev’in başkanlığında *Russko-Çuvaşkiy Slovar*’ adlı Rusça-Çuvaşça sözlük yayımlanır. Sözlük 6.000’den fazla sözcüğü içermektedir. Rusça sözlüklerin karşılıkları olarak Çuvaşça eş değerleri gösterilmiş, zaman zaman da açıklama yoluna gidilmiştir. Sözlükte edebî dil kullanılmış, ağızların söz varlığı sözlüğe alınmamıştır (Matveyev, 1931; Çernov, 1992: 12-13).

19. yüzyılda temelleri atılan ve 20. yüzyıl başlarında gelişmeye başlayan Çuvaş yazılı edebiyatının söz varlığı farklı alanların terminolojisini karşılamada yetersiz kalmaktadır. Sovyet Devrimi’nin ardından Çuvaşçanın farklı alanlardaki terminolojik söz varlığını ortaya koyan ve onu geliştirme konusunda önemli adımları ifade eden özel sözlükler yayımlanmaya başlanır. 1930’lu yıllar terminolojik sözlüklerin art arda yayımlandığı bir süreçtir.

1932 yılında *Terminologičeskiy Russko-Çuvaşkiy Slovar*’, *Obşçestvenno-Političeskiye Termini* [Rusça-Çuvaşça Terminolojik Sözlük-Sosyo-politik Terimler], 1933 yılında *Terminologičeskiy Russko-Çuvaşkiy Slovar*’, *Sel’skohozyaystvvenniye Termini* [Rusça-Çuvaşça Terminolojik Sözlük-Ziraat Terimleri]; 1934 yılında *Şkulta Virenelli Uçebniksene Kîñi Terminsem* [Ders Kitaplarına Girmiş Terimler] yayımlanır.

1935 yılında Çuvaş Özerk Bölgesinin okullarında okutulması amacıyla V. G. Yegorov’un *Çuvaşsko-Russkiy Slovar*’ [Çuvaşça-Rusça Sözlük] yayımlanır. Sözlük oldukça zengindir. Yaklaşık 25.000 sözcüğü içermektedir. Çuvaş edebî dilindeki gelişmeler bu sözlükte daha fazla hissedilmeye başlanmıştır. Halk hayatındaki sosyo-politik, sosyo-ekonomik değişiklikler ve bunlarla ilgili sözcük varlığı bu çalışmada yer almıştır. Dönemi için oldukça zengin bir çalışmadır (V. G. Yegorov, 1935). Bu sözlüğün ikinci baskısı 1954 yılında yayımlanır. İkinci baskısında eski sözcüklerin sayısı azaltılmış yerine Sovyet Dönemi’nde Çuvaşçaya giren Rusça sözcüklerin sayısı artmıştır. Aynı zamanda bu süre içerisinde Çuvaşçanın kendi içerisinde türetilmiş sözcükler de söz varlığına eklenmiştir. Çuvaşçanın ağızlarından

sözcükler de ağızlardan alınan sözcükler (dial.) notuyla sözlükte verilmiştir. Sözlükte Çuvaşçanın kısa bir grameri de yer almıştır (V. G. Yegorov, 1954).

Nikolay İvanoviç Aşmarin'in hazırlamış olduğu Çuvaşça sözlük *Çıvaş Sımahışen Kineki-Slovar Çuvaşskogo Yazıka* [Çuvaş Dili Sözlüğü] Türko-loji alanına kazandırılan en önemli eserlerinden birisidir. Aşmarin'in yaklaşık 30 yıllık çalışması neticesinde bir araya getirilen 50.000 civarında sözcükten oluşan 17 ciltlik sözlük sadece hacmi ve kelime çeşitliliği bakımından değil sözcüklerin açıklanması için verilen örnekler bakımından da Çuvaş dili ve kültürü için gerçek bir hazine konumundadır. Aşmarin'in yaklaşık 30 yılını verdiği sözlüğün yayımlanması süreci de oldukça sancılı ve uzun bir dönemi kapsamaktadır. Sözlük uzun yıllar süren çalışmaların ardından Kazan'da 1910 yılında Kazan Eğitim Bölgesi Tercüme Komisyonu tarafından yayımlanmaya başlanmıştır. Bu seride sözlüğün ancak ilk iki cildi yayımlanmıştır. Birinci cilt 1910'da; ikinci cilt de 1912'de yayımlanır. Sözlüğün yayını ancak Sovyet Devriminin ardından Çuvaşistan'ın 1920'de özerk bölge olarak ayrılması ve sonra 1925'te cumhuriyete dönüştürülmesi ile yeniden başlayacaktır. 1928 ve 1929'da daha önce yayımlanmış olan ilk iki cilt eklemelerle tekrar yayımlanır. Bu ciltlere yeni malzemeler eklendiği gibi Çuvaşça metinlere Rusça ve Latince tercümelemler de eşlik etmektedir. Zaten sözlüğün adı da Çuvaşça, Rusça ve Latince olmak üzere üç dilde verilmiştir. Bunlar; *Çıvaş Sımahışen Kineki-Slovar' Çuvaşskogo Yazıka-Thesaurus Linguae Tschuwaschorum*'dur. Üçüncü ciltten itibaren Latince başlık kalmakla birlikte açıklamalar için kullanılan Latince bölümler tamamen kaldırılmıştır. Rusça tercümelemlerde giderek azalmaya başlamıştır. Sadece temel sözcüğün yani madde başının tercümesinden ibarettir (Fedotov, 1995: 18-19).

Aşmarin hayatta iken sözlüğün ancak ilk beş cildi yayımlanmıştır. Onun ölümünün ardından 1950 yılında sözlüğün son cildi yayımlanana kadar yayın süreci devam etmiştir. Aşmarin sözlüğünün bazı ciltleri birleştirilerek 11 cilt hâlinde 1994 yılında Çeboksarı'da tıpkıbasımı da yapılmıştır. Bunun yanında Amerika Birleşik Devletleri'nde İndiana'da da sözlüğün ilk dört cildinin tıpkıbasımı yapılmıştır (Ashmarin, 1968).

Aşmarin sözlüğü Çuvaş dili, onun bütün ağızları üzerine zengin leksik malzeme içermektedir. Genel sözcükler dışında buraya çocuk dilinden, Çuvaşçada oldukça zengin olan yansıma sözcüklerden, köy, koru, ırmak, göl, orman, ova adlarından, bir bölümü eski pagan dönemine ait olan özel adlardan çok sayıda sözcük girmiştir. Hemen hemen sözcüklerin her biri, en küçük ayrıntılarını dahi kavratacak şekilde sözlükte açıklanmıştır. Bazı sözcüklerin izahı esnasında Çuvaş halkının dil tarihi, kültürü ve hayatını

sonra da ikili sözcüklerin yazılış problemi ortadan kalkmamıştır (Çernov, 1992: 60-61; Çıvaş Çilhi 1951).

N. K. Dimitriyev'in redaktörlüğünde 1951 yılında *Russko-Çuvaşskiy Slovar'* [Rusça-Çuvaşça Sözlük] yayımlanır. Sözlükte yaklaşık 45.000 sözcük yer almaktadır. Çağdaş Rus edebî dilindeki sözcükler söz varlığını oluşturmaktadır. Söz varlığı içerisinde farklı alanlara ait terimler ve deyimler de önemli bir yer tutmaktadır. Rusça sözcüklerin birebir karşılıklarının verilemediği durumlarda ya da anlamın tam olarak karşılanamadığı durumlarda açıklama yoluna gidilmiştir. Rusça sözcüklerin karşılanmasında zaman zaman ağızlarda yer alan sözcüklere de yer verilmiştir. Sözlükte bazı ekler de yer almaktadır. Rusça coğrafi adlandırmaların Çuvaşça tercümeleri ile Çuvaşçanın kısa bir grameri de sözlükte vardır (Dimitriyev, 1951; Çernov, 1992).

1959 yılında M. K. Kostin tarafından *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Sel'skohozyaystvennih Terminov* [Rusça-Çuvaşça Ziraat Terimleri Sözlüğü] yayımlanır. Toplam 3.600 sözcüğün yer aldığı sözlüğün ikinci baskısı 5.000 sözcük ile V. İ. İgnatyev'in de katılımıyla 1976 yılında yapılmıştır (Kostin, 1959; Kostin-İgnatyev, 1976).

1960-1970'li yıllarda terminoloji sözlükleri ile ilgili çalışmalar tekrar hız kazanır. 1960 yılında N. A. Andreyev tarafından *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Obşçestvenno-Politiçeskih Terminov* [Sosyo-Politik Terimlerin Rusça-Çuvaşça Sözlüğü] yayımlanır. Sözlükte 5.000 kadar terim yer almaktadır. Bu sözlükte daha önce Rusçaları kullanılan terimlerin Çuvaşçalarının arttığı görülmektedir (Andreyev, 1960).

1960 yılında İ. A. Andreyev kontrolünde V. G. Yegorov'un 20.000 sözcüklük *Russko-Çuvaşskiy Slovar'* [Rusça-Çuvaşça Sözlüğü] yayımlanır. Bu sözlük 1951 yılında yayımlanan Çuvaşça-Rusça Sözlüğü dayanılarak hazırlanmıştır. Sözlükte daha çok ders kitaplarında kullanılan söz varlığına yer verilmiştir. Konuşma dilinde kullanılan farklı alanlarda terminolojiye de sözlükte yer verilmiştir. Rusça sözcüklerin eşdeğer karşılıkları verilme-ye çalışılmıştır (V. G. Yegorov, 1960).

1961 yılında M. Ya. Sirotkin'in redaktörlüğünde *Russko-Çuvaşskiy Slovar'* yayımlanır. Sözlük Çuvaş sözlükçülüğünün dönüm noktası eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Sözlük Çuvaş filologlarının iş birliği neticesinde hazırlanmıştır. Bu döneme kadar yazılmış olan diğer sözlüklerle karşılaştırıldığında Sovyet Dönemi'nde Çuvaş söz varlığında ortaya çıkan değişiklikler sözlüğe daha fazla yansımıştır. Rusça ve Rusça üzerinden Çuvaşçaya girmiş olan sözcükler sözlükte yer almıştır. Farklı alanlara ait terimler, ağızlardan alınan sözcükler de sözlüğü zenginleştirmiştir. Yine di-

ğer daha önceki sözlüklere nazaran Rusça sözcüklerin Çuvaşça karşılıkları da anlam bakımından daha da genişletilmiştir (Sirotkin, 1961).

1963 yılında A. İ. İvanov'un *Çıvaş Çılhi Orfografiyın Slovarı* [Çuvaşçanın Orfografi Sözlüğü] yayımlanır. Bu çalışma 1961 yılında yazım kurallarına getirilen düzeltmeler neticesinde yayımlanmıştır. Orfografi sözlükleri içerisinde o döneme kadarki en kapsamlı çalışmadır. Sözlükte 21.000 sözcük bulunmaktadır. Sözcüklerin farklı varyantlarının yazımına da yer verilmiştir (İvanov, 1961).

1964 yılında V. G. Yegorov'un *Etimologiçeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* [Çuvaşçanın Etimolojik Sözlüğü] başlıklı sözlüğü yayımlanır. Yegorov'un etimolojik sözlüğü yaklaşık 2600 madde başından oluşmaktadır. Tarihi-karşılaştırmalı bir çalışmadır. Sözlükte Çuvaşça kelimelerin öncelikli olarak Rusça karşılıkları verilmiştir. Çuvaşça kelimelerin açıklanmasında diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırmalar yanında zaman zaman Fin-Ugor, Moğol ve Hint-Avrupa dillerine de göndermeler bulunmaktadır. Sözlükte mevcut bilgiler ortaya koyulmakla birlikte yeni etimoloji denemelerinin yapıldığı söylenemez. Daha çok diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırmalara yer verilmiştir (Yegorov, 1964).

Pletnova-Sokolova, A. D.-A. N. L'vova ve K. S. Dimitriyeva tarafından *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Nazvaniy Rasteniy, Proizrostayuşçih na Territorii Çuvaşii* [Çuvaşistan Topraklarında Yetişen Bitkilerin Adlandırılmalarının Rusça-Çuvaşça Sözlüğü] 1963 yılında yayımlanır. 1967 yılında da sözlüğün ikinci cildi yayımlanmıştır. Sözlükte yer alan bitki adları alan araştırmasından elde edilen malzemeler ile N. İ. Aşmarin'in sözlüğünden derlenmiştir (Pletnova, Sokolova vd, 1963, 1967).

1968 yılında L. P. Sergeyev'in *Dialektologiçeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* [Çuvaşçanın Ağızlar Sözlüğü] adlı çalışması yayımlanır. Çalışma Çuvaş ağızları üzerine ilk denemedir. 1500 sözcük çalışmada yer almaktadır. Sözlüğün hazırlanmasında Aşmarin sözlüğünün yanı sıra Çuvaş Gumaniter Enstitüsü Arşivinde yer alan Çuvaş ağızlarına dair malzemeler ve el yazmaları kullanılmıştır. Sözlükte Çuvaşistan sınırları dışında yaşayan Çuvaşların yerleşim yerlerini gösteren haritada yer almaktadır. Çalışmada ilk bölümde madde başı sözcüklerin anlam açıklamaları, ikinci bölümde sözcüğün Rusça karşılığı, üçüncü bölümde ise madde başı sözcük ile ilgili resim örnekleri, sözcüğün nerede tespit edildiği, nerede kullanıldığına dair bilgiler bulunmaktadır (Sergeyev, 1968).

Okul sözlükleri konusunda Çuvaş sözlükçülüğünün çok gelişmiş olduğunu söylemek zordur. 1970 yılında başlangıç sınıflar için M. Ya. Sirotkin editörlüğünde *Russko-Çuvaşskiy Slovar'* [Rusça-Çuvaşça Sözlük] yayın-

lanır. Sözlükte yaklaşık 5.000 sözcük bulunmaktadır. Bu sözcükler genelde II, III, IV. sınıfların Rus dili ders kitaplarında yer alan sözcüklerdir.

1969 ve 1971 yıllarında okullar için A. S. Stepenaov ve L. V. Lazareva tarafından hazırlanan iki Rusça-Çuvaşça Sözlük yayımlanır. 1971 yılında Çeboksarı'da E. M. Zernyayev'in *Nemetsko-Çuvaşsko-Russkiy Uçebniy Slovar'* [Almanca-Çuvaşça-Rusça Okul Sözlüğü] adlı çalışması yayımlanır. Sözlük yaklaşık 3 bine yakın sözcük içermektedir.

1971 yılında İ. A. Andreyev ve N. P. Petrov'un editörlüğünde Moskova'da *Russko-Çuvaşskiy Slovar'* [Rusça-Çuvaşça Sözlük] yayımlanır. Çağdaş Rusçanın yaygın olarak kullanılan sözcükleri, sözlük bilim, teknik, askerî, spor gibi alanlara ait güncellenmiş terminoloji sözlükte yer almıştır. Gelişen teknoloji ve değişen sosyo-kültürel hayat sözlüğün söz varlığını zenginleştirmiştir. Yaklaşık 40.000 sözcük sözlükte anlamlandırılmıştır. Daha önce yayımlanmış olan benzer sözlüklerle karşılaştırıldığında Rusça sözcüklerin daha çok Çuvaşça sözcüklerle karşılanmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir (Andreyev ve Petrov, 1971).

1972 yılında V. G. Yegorov'un Rusça-Çuvaşça Sözlüğünün ikinci baskısı A. Ye. Gorşkov'un redaktörlüğünde yayımlanır. İlk baskısının ardından sosyal ve ekonomik gelişme ve değişimlere paralel olarak Çuvaşçaya giren yeni sözcükler sözlüğe girerken eski sözcükler de kullanımdan kaldırılmıştır (V. G. Yegorov, 1972).

1973 yılında M. İ. Skvortsov tarafından *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Obşçestvenno-Politiçeskih Terminov* [Sosyo-Politik Terimlerin Rusça-Çuvaşça Sözlüğü] yayımlanır. Yaklaşık 8.000 sözcüğün yer aldığı sözlükte Rusça terminolojinin önemli bir bölümünün alıntı olduğu ve Çuvaşça açıklamalarla sözlükte yer aldığı dikkat çekmektedir (Skvortsov, 1973).

1973 yılında N. P. Petrov tarafından *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Tehniçeskih Terminov* [Rusça-Çuvaşça Teknik Terimler Sözlüğü] yayımlanır. 10.600 terim sözlükte yer almaktadır. Sözlükte Rusça terimler büyük oranda yine Rusça alıntı sözcüklerle karşılanmaktadır (Petrov, 1973).

1975 yılında N. İ. Grigoryev, *Kratkiy Russko-Çuvaşskiy Slovar' Medit-sinskih Terminov* [Kısa Rusça-Çuvaşça Tıp Terimleri Sözlüğü] adlı çalışmayı yayımlar. 1200 terimin yer aldığı sözlük üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tıp alanında kabul edilmiş terimler, ikinci bölümde onlarla ilgili Rusça terimler ve yorumları, üçüncü bölümde ise bu Rusça terimlerin karşılıkları ve açıklamaları yer almaktadır. Terimlerin büyük bir bölümü Çuvaşçadaki Rusça sözcükler ya da Rusça üzerinden girmiş Batı dillerinden alıntı sözcüklerle karşılanmaktadır. Bunun yanında Çuvaşça yeni sözcük türetme yollarına gidildiği de görülmektedir (Grigoryev, 1975).

1975 yılında M. F. Çernov'un *Kratkiy Russko-Çuvaşskiy Frazeologičeskiy Slovar'* [Kısa Rusça-Çuvaşça Deyimler Sözlüğü] adlı çalışması yayımlanır. Rusça deyimlerin Çuvaşça karşılıklarının verilmesinde farklı yöntemler kullanılmıştır. Sözlükte deyimler eş değer deyimlerle, aktarılan deyim anlamsal ve üslup özellikleri eş değer olarak veren deyim analogları ile ya da deyimlerin anlamları açıklanarak karşılama yoluna gidilmiştir (Çernov, 1975).

Çernov'un 1982 yılında *Çıvaşla-Vırışla Frazeologi Slovarı. Glagolpa Frazeologi Slovarı* [Çuvaşça-Rusça Deyimler Sözlüğü. Fiille İsim Deyimleri] adlı çalışması yayımlanır. Çernov bu çalışmasında ilk kez Çuvaşça deyimleri sistemleştirmeye çalışmıştır. Sözlük konuşma dilinden ve yazılı eserlerden alınan 1600 kadar deymi içermektedir (Çernov, 1982).

1982 yılında M. İ. Skvortsov'un redaktörlüğünde *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'* [Çuvaşça-Rusça Sözlük] yayımlanır. Sözlük yaklaşık 40.000 sözcüğü içermektedir. Günlük konuşma dili, eski ve yeni yazılı metinlerden elde edilen sözcükler sözlüğün malzemesini teşkil eder. Terimler, deyimler sözlükte geniş bir şekilde yer bulmuştur. Ayrıca sözlükte bilim, teknik, spor, müzik, inşaat, mimari gibi alanlara ait bazı sözcüklerinin açıklanması için kullanılmış siyah beyaz 750 resim de bulunmaktadır. Bu sözlüğün ikinci baskısı da 1985 yılında yapılmıştır. Sözlüğün bugüne kadar yayımlanmış en kapsamlı Çuvaşça-Rusça Sözlük olduğunu söyleyebiliriz Skvortsov 1982; 1985).

Skvortsov Redaktörlüğünde Yayımlanan Rusça-Çuvaşça Sözlüğün 1985 Baskısının İç Kapağı ve Örnek Sayfa

19. yüzyılda temelleri atılan ve 20. yüzyıl başlarında gelişmeye başlayan Çuvaş yazılı edebiyatının söz varlığı farklı alanların terminolojisini karşılamada yetersiz kalmaktadır. Sovyet Devriminin ardından Çuvaşçanın farklı alanlardaki terminolojik söz varlığını ortaya koyan ve onu geli-

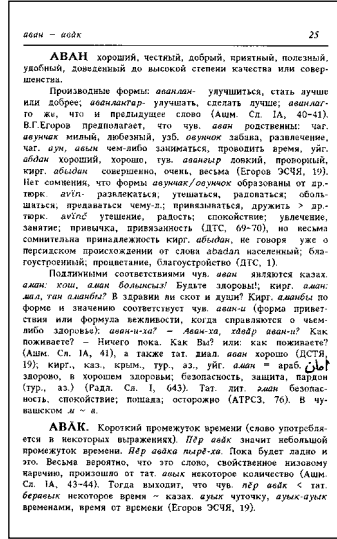
tirme konusunda önemli adımları ifade eden özel sözlükler yayımlanmaya başlanır. 1930'lu yıllar terminolojik sözlüklerin art arda yayımlandığı bir süreçtir.

1983 yılında Ye. F. Vasilyeva'nın *Sinonimsen Slovarĩ* [Eşanlamlılar Sözlüğü] adlı çalışması yayımlanır. Bu sözlük Çuvaşçadaki eşanlamlı sözcüklerin bir araya getirildiği ilk sözlüktür. Sözlük üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde eş anlamlı sözcükler alfabetik sıraya göre dizilmiştir. İkinci bölümde sözlüğe dâhil edilen sözcükler alfabetik sıraya göre sıralanmıştır. Yaklaşık 4.000 sözcük sözlükte yer almaktadır. Üçüncü bölümde ise Çuvaşça sözcüklerin Rusçaya olan aktarımlarının hangi sırada yer aldığına dair göstergeler bulunmaktadır (Vasilyeva, 1983).

V. G. Yegorov'un etimolojik sözlüğünün yayımlanmasından 30 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra Çuvaşçanın yeni bir etimolojik sözlüğü yayımlanır. M. R. Fedotov tarafından hazırlanan ve iki cilt olarak yayımlanan *Etimologiçeskiy Slovar Çuvaşskogo Yazıka I-II* [Çuvaşçanın Etimolojik Sözlüğü] 1996 yılında yayımlanır. Yegorov'un sözlüğü gibi bu çalışma da tarihî-karşılaştırmalı bir sözlüktür. Kendi ifadesiyle sözlük günümüz Çuvaşçasında kullanılan kelimelerin kökenini ve akrabalıklarını konu edinmektedir. Bunun yanında sadece edebî dilden değil özellikle Aşmarin tarafından kaydedilen bazı diyalektal kelimeler de esere alınmıştır. Kelimelerin öncelikli olarak Rusça karşılıkları verilmiştir. Daha sonra ise Türk lehçelerindeki ve Moğol ve Fin-Ugor dillerindeki paralellikler tespit edilmiştir. Yegorov sözlüğü ile karşılaştırıldığında kaynakçaya yeni çalışmaların eklenmiş olması sebebiyle daha zengin bir eserin ortaya koyulduğu söylenebilir (Fedotov, 1996).

Eş anlamlılar sözlüğünün ardından 1985 yılında L. P. Sergeyev, A. N. Tihonov, T. N. Sergeyeva, R. K. Kungurov'un ortak çalışması olarak *Çıvaş Çılhin Tünter Slovarĩ* [Çuvaşçanın Ters Dizim Sözlüğü] yayımlanır. Çuvaşçanın tersine ilk sözlüğü olan çalışmada yaklaşık 18.000 sözcük bulunmaktadır (Sergeyev, Tihonov vd, 1985).

1999 yılında L. P. Sergeyev'in çocuk dilindeki sözcükleri içeren *Aça-Pıça Puplevĩv Slovarĩ* [Çocuk Konuşması Sözlüğü] yayımlanır. Eğitim fakültelerinde okul öncesi öğretmenliği, psikoloji gibi bölümlerde öğrenim gören öğrenciler ile kreşlerde çalışan eğitimciler için hazırlanmıştır. Sözlükte yer alan sözcükler Aşmarin sözlüğü başta olmak üzere yazılı kaynaklardan ve halk edebiyatı malzemelerinden derlenmiştir. Sözlükte ayrıca ek olarak çocuklar için farklı amaçlarla okunan halk şiiri örnekleri, bilmece metinleri de yer almaktadır (Sergeyev, 1999).

M. R. Fedotov'un Eimolojik Sözlüğünün I. Cildinin İç Kapağı ve İlk Sayfası

Rusya Federasyonu Döneminde Sözlük Çalışmaları

G. A. Degtyarev 2002 yılında Çuvaşlar arasında kullanılan zirai bitki terminolojisi üzerine *Çuvaşskaya Narodnaya Agrobotaniçeskaya Terminologiya* [Çuvaş Halk Zirai Bitki Terminolojisi] adlı çalışmasını yayımlar. Zirai bitki adlarının Çuvaşlar arasında kullanılan biçimleri birçok açıklamayla birlikte eserde yer almıştır (Degtyarev, 2002).

2002 yılında yayımlanan ve dikkat çeken bir başka sözlük Türkçe-Çuvaşça sözlüktür. *Turkılla-Çıvaşla Ükerçiklî Slovar'* [Türkçe-Çuvaşça Resimli Sözlük] adlı eser adından anlaşılacağı üzere resimlerle desteklenmiş, 67 sayfalık küçük bir sözlüktür (Vasilyeva vd., 2002)

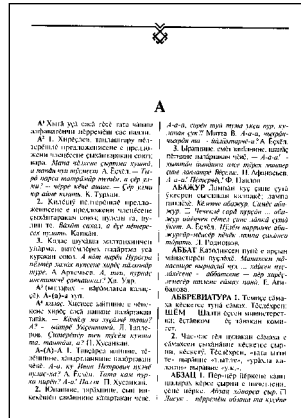
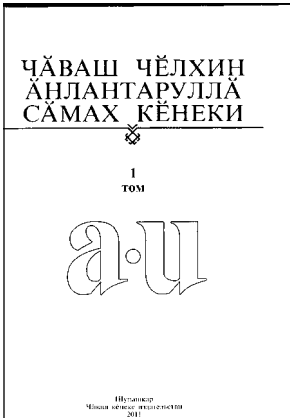
Çuvaşça içinde bulunduğu durum dolayısıyla sürekli alınıtılan bir dil durumundadır. Bu sebeple ekonomik, teknolojik, sosyo-kültürel değişimlere paralel olarak yeni sözcüklere ihtiyaç duymaktadır. Bu sözcüklerin büyük bir bölümünü Rusçadan alınıtılmaktadır. Bunun yanında yeni türetme yollarıyla da bu ihtiyaç karşılanmaktadır. G. A. Degtyarev Çuvaşçaya giren bu yeni sözcükler için özel bir sözlük hazırlar. *Çıvaş Çilhin Şinilîh Slovarî* [Çuvaşçanın Yenilik Sözlüğü] adlı çalışmanın ilk cildi (A-II) harflerini kapsamaktadır ve 2003 yılında yayımlanmıştır. Sözlükte yer alan bütün sözcükler örnek cümlelerle açıklanmaktadır (Degtyarev, 2003).

2003 yılında L. P. Sergeyev iki cilt halinde *Çıvaş Çilhi. Entsiklopedi Slovarî* [Çuvaş Dili. Ansiklopedik Sözlük] adlı çalışmasını yayımlar. Sözlük genel dil terminolojisi yanında, Çuvaşça ile ilgili çalışmalara imza atan

önemli şahıslar ve yapılan önemli çalışmalar hakkındaki genel bilgileri içermektedir (Sergeyev, 2003).

2004 yılında L. V. Vlasova ve N. İ. Yegorov tarafından hazırlanan *Çıvaş Dialektolojiiñ Virentüpe Spravka Materialisem Tata Uralşum Çıvaşisen Kalaşivñ Dialektologi Slovarı* [Çuvaş Ağız Araştırmalarının Eğitim Malzemeleri ve Ural Yanı Çuvaşlarının Ağızlar Sözlüğü] adıyla genel olarak Başkurdistan Çuvaşlarının ağızlar sözlüğü iki cilt olarak yayımlanır. Başkurdistan yayımlanan sözlükte madde başlarının öncelikle Rusça karşılıkları verilmiş ve madde başı yapılan sözcük örneklerle daha anlaşılır kılınmaya çalışılmıştır (Vlasova ve Yegorov, 2004).

Sovyet sonrasında, Çuvaş sözlükçülüğünün en önemli eserleri arasında olacağını düşündüğümüz açıklama sözlüğün ciltler hâlinde yayımına başlanmıştır. Çuvaş Devlet İnsani Bilimler Enstitüsü bünyesinde devam eden çalışmalar neticesinde *Çıvaş Çilhin İnlantarullı Sımah Kinegi* [Çuvaşçanın Açıklamalı Sözlüğü] olarak adlandırılan çalışmanın ilk cildi (A-И) 2011 yılında yayımlanır. Sözlük E. İ. Batçenko, G. A. Degtyarev, Yu. F. Yefimov, A. V. Kuznetsov, G. V. Lukoyonov, İ. P. Pavlov, L. P. Petrov, N. A. Plotnikov'tan oluşan komisyon tarafından hazırlanmıştır. Sözlüğün ikinci cildi de (Й-К) 2014 yılında yayımlanır. Sözlüğün (K-П) harfleri ile başlayan kelimeleri içeren üçüncü cildi de 2016 yılında yayımlanmıştır. Diğer ciltlerin yayımlanma çalışmaları da devam etmektedir. Sözlük alıntı sözcükleri de içermekte olup bütün madde başları Çuvaş edebî metinlerinden örneklerle açıklanmıştır (Batçenko-Degtyarev vd., 2011, 2014, 2016).

Çuvaşçanın Açıklamalı Sözlüğünün I. Cildinin İç Kapağı ve İlk Sayfası

L. P. Sergeyev, V. V. Pavlov ve A. D. Ahvanderova'nın hazırlamış olduğu *Dialektologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıkı* [Çuvaşçanın Ağızlar Sözlüğü] 2006 yılında yayımlanır. Ağızlarda yer alan sözcüklere yer ve-

rildikten sonra sözcüklerin Rusça karşılığı verilmiştir. Zaman zaman bazı sözcükler örneklerle açıklanmıştır (Sergeyev-Pavlov vd., 2006).

Çuvaşçadan diğer Türk şivelerine ya da diğer Türk şivelerinden Çuvaşçaya sözlüklerin yok denecek kadar az olduğu söylenebilir. Bu tür sözlüklerle çok seyrek karşılaşmaktadır. 2007 yılında Çeboksarı'da Ye.F. Vasilyeva tarafından hazırlanan *Kazakça-Çuvaşça Sözdik. Okuv Kuralı. Kazahla-Çıvaşla Slovar'* [Kazakça-Çuvaşça Sözlük. Ders Aracı] adlı eser yayımlanır. Sözlükte 2009 madde başı bulunmaktadır. Sözcükler tematik başlıklar altında verilmiştir (Vasilyeva, 2007).

2008 yılında A. M. İvanova, T. A. Kulakova, V. M. Lemskaya, E. V. Fomin tarafından *Çilhe Terminisen Çıvaşla-Vırışla-Nimışle-Akılçanla Slovarı* [Dil Terimlerinin Çuvaşça-Rusça-Almanca-İngilizce] adlı terimler sözlüğü yayımlanır (İvanova-Kulakova vd., 2008).

2010 yılında N. E. Naumov'un Çuvaş halk hayatının farklı yönlerine ait etnografik kavramların, terimlerin, malzemelerin açıklamasını içeren *Halih Şüpşinçen. Etnografi İnlavışen Puhhi* [Halk Ambarından. Etnografik Anlamlar Derlemesi] adlı ansiklopedik sözlük yayımlanır. Bu çalışmada yaklaşık 1900 madde başı açıklanmış ve bu açıklamaların önemli bir bölümü de 1200 kadar resimle desteklenmiştir (Naumov, 2010).

M. İ. Skvortsov'un iki ciltten oluşan *Russko-Çuvaşskiy Slovar'* [Rusça-Çuvaşça Sözlük] adlı çalışması 2012 yılında yayımlanır. Sözlük yaklaşık 32.500 sözcüğü içermektedir. Sovyet sonrası yayımlanan bu tür sözlükler aslında daha önce yayımlanmış olan eserlerin gözden geçirilmiş yeni baskılarıdır (Skvortsov, 2012).

2014 yılında I-IV. Sınıf öğrencileri için ders kitabı olarak kullanılmak üzere L. P. Sergeyev tarafından hazırlanmış *Sinonimsepe Antonimsen Slovarı: Vıreni Hatıri* [Eş Anlamlılar ve Zıt Anlamlılar Sözlüğü: Ders Kitabı] yayımlanır. Sözlükte yer alan sözcükler halk edebiyatı ve modern edebiyat eserlerinden alıntılarla zenginleştirilmiştir. Ayrıca her bölümün ardından sözlükte yer alan sözcüklerin alfabetik sıralanmış bir listesi de hazırlanmıştır (Sergeyev, 2014).

2014 yılında F. F. Vasil'yeva tarafından *Çıvaş Çilhinçi Sinonimsen Slovarı* [Çuvaşça Eş Anlamlı Sözcükler Sözlüğü] adlı çalışma yayımlanır. Sözlükte Çuvaşça madde başlarının Rusça karşılıkları da verilmiştir. Bununla birlikte sözcüklerin ayrıntılı açıklamalarına yer verilmemiş edebî metinlerden elde edilen cümlelerle hem madde başları hem de eş anlamlı karşılıkları daha anlaşılır hâle getirilmiştir (Vasil'yeva, 2014).

Rusya Dışında Yayımlanan Sözlükler

Çuvaşlar Türkolojinin en ilgi çeken topluluklarından biridir. Bu sebeple Rusya dışında da Çuvaşça ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında sayıları çok fazla olmasa da sözlükler de bulunmaktadır. Ancak Rusya'daki farklı alanlarda hazırlanmış Rusça-Çuvaşça ve Çuvaşça-Rusça sözlükler ile karşılaştırıldığında Rusya dışındaki çalışmaların nicelik bakımından oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. Tespit edebildiğimiz sözlükler şu şekildedir.

Z. Gomboc'un *Csuvas szójegyzek* [Çuvaşça Sözcük Listesi]'i 1906 ve 1908 yıllarında yayımlanır. Macar bilim adamları Türkoloji çalışmaları arasında Çuvaşlara özel bir ilgi göstermişlerdir. Z. Gomboc bu bilim adamlarından biridir. Çuvaşça sözcüklerin Türk ve Moğol dillerindeki paralellere yer verildiği eserde, bazı etimolojik açıklamalar da yer almaktadır (Gomboc, 1906, 1908; Çernov, 1992: 9)

H. Paasonen'in *Csuvas Szójegyzék* [Çuvaşça Sözlük Listesi] 1908 yılında Budapeşte'de yayımlanır. Paasonen sözlüğü 8.000 civarında sözcüğü içermektedir. Sözcüklerin fonetik aktarımı, diğer dillerdeki paralelliklere yaptığı göndermeler ve etimoloji denemeleri açısından önemli bir çalışmadır (Çernov, 1992: 9). Paasonen, bu çalışmasında kullandığı malzemeyi Helsinki Üniversitesinin görevlendirmesiyle 1900-1901 yıllarında gittiği Anatri lehçesiyle konuşan Çuvaşlardan derlemiştir. Paasonen sözlüğünde Rusça alıntı kelimeler azdır. Aynı zamanda belirleyebildiği ölçüde Çuvaşça sözcüklerin Tatarcadaki biçimlerini ve ödünç alıntı kelimelerin kaynaklarını göstermeye gayret etmiştir. Çuvaşça kelimeler için Macarca ve Almanca açıklamalar yapmıştır. Sözlüğün sonunda Almanca ve Macarca iki dizin de yer almaktadır (Yılmaz, 1999). Bu sözlük Türkiye'de 1950 yılında Türk Dil Kurumu tarafından tercüme ettirilerek yayımlanır (Paasonen, 1950). Bu sözlüğün 1974'te Macaristan'da, Rona Tas'ın Almanca ön sözüyle birlikte tıpkıbasımı yapılmıştır (Rona-Tas, 1974).

Çuvaşça üzerine çalışmalar da yapan Alman bilim adamı J. Benzing 1943 yılında *Deutsch-tschuwaschisches Wörterverzeichnis: nebst kurzem tschuwaschischen Sprachführer* başlıklı çalışmasını yayımlar (Benzing, 1943).

Almanya'da Uwe Bläsing, *Tschuwaschische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten* başlıklı çalışmasında Çuvaş atasözlerini yayımlamış ve bu atasözlerinin söz varlığının bir de sözlüğünü hazırlamıştır (Bläsing, 1994).

1996 yılında Emine Ceylan, *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri Çuvaşça-Türkçe / Türkçe-Çuvaşça Sözlük* adlı çalışmasında esere aldığı atasöz-

lerinde kullanılan kelimelerin bir sözlüğünü eserin sonunda yayımlamıştır (Ceylan, 1996).

2007 yılında Türkiye’de Bülent Bayram tarafından *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük* yayımlanır. Sözlükte yaklaşık olarak 18.000 Çuvaş Türkçesi sözcük ve sözcük grubu anlamlandırılmıştır. Bunlardan yaklaşık 12.500’ü madde başıdır. Sözlük hazırlanırken iki türlü kaynak kullanılmıştır. İlki, yazarın daha önceki aktarma çalışmaları sırasında metinlerden doğrudan çıkarttığı sözcüklerdir. İkinci kaynak ise, çeşitli dillerde yayınlanmış Çuvaş Türkçesi sözlüklerinin taranması sonucu elde edilen malzemedir. Çalışmanın büyük bir bölümü de sözlüklerin taranmasıyla elde edilen malzemeye dayanır. Çuvaş Türkçesi olan madde başları, Çuvaş Türklerinin bugün kullanmakta oldukları Kiril alfabesi ve yazım kuralları ile verilmiştir. Alfabetik sıra da Kiril harflerinin sıralanışına göre düzenlenmiştir. Kelimelerin Latin harfli transkripsiyonları ayrıca içinde yazılmıştır. Madde başları, koyu/kalın yazı ile dizilmiştir. Madde içinde gösterilen birleşik yapılar ve deyimler, eğik harflerle yazılmıştır. Eş anlamlı sözcükler ayrı ayrı madde başlarında gösterilmiş ve her madde başında bunların anlamları verilmiştir. Bir sözcüğün farklı telaffuzları ise aynı madde başında verilmiştir. Çalışmanın sonuna, iki ayrı dizin hâlinde coğrafi adlar eklenmiştir. Bunların ilkinde, *Dünya Coğrafyası*, ikincisinde ise, *Çuvaş Coğrafyası*’na ait adlar bulunmaktadır. Bu bölümde bazı karışıklıklara sebep olabileceği düşünülerek adlandırmanın şehir, ırmak, devlet vb. olduğu ayrıca içerisinde kısaltma ile verilmiştir. Yazı dilinde bulunan sözcüklerin yanı sıra, ağızlara ait bazı sözcüklere de çalışmada verilmiştir (Bayram, 2007).

2007 yılında Finlandiya’da da bir Çuvaşça sözlük yayımlanır. Arto Moisiö, Eduard Fomin ve Jorma Luutonen tarafından *Tshuvassilais-suomalainen sanakirja* [Çuvaşça-Fince Sözlük] adlı çalışma yayımlanır. Sözlük yaklaşık 8000 madde başından oluşmaktadır (Moisiö-Fomin vd., 2007).

Görüldüğü üzere Rusya dışındaki Macaristan, Almanya ve Finlandiya gibi Çuvaşça çalışmaları konusunda köklü bir geleneğe sahip ülkelerde sözlük yayını konusunda yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu durum Çuvaşlarla ilgili çalışmaların yoğun bir biçimde gerçekleştirildiği ülkelerde de büyük oranda Rusya’daki literatüre bağlı kaldığını göstermektedir.

Çuvaş Sözlüklerinin Tasnifi

Kronolojik olarak belli başlılarını yukarıda sıraladığımız Çuvaşça sözlüklerin bir tasnifinin yapılması günümüze kadar yayımlanmış olan eserlerin derli toplu ve daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Sözlüklerin ne şekilde tasnif edileceği eldeki malzemelerin sürekli değişlik göstermesi ve

çeşitlenmesi sebebiyle tartışmalıdır. Ancak bu sınıflandırma sorunları ve tartışmalar bizim konumuzun dışındadır. Biz bu konuda Doğan Aksan'ın sınıflandırmasını ölçüt olarak alıyoruz. Doğan Aksan sözlükleri hazırlanış amaçları ve niteliklerine göre şu şekilde tasnif etmiştir:

1. Bir ya da birden çok dilin sözvarlığını işleme bakımından;
  - a) Tek dilli, b) Çok dilli sözlükler
2. Abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre;
3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre:

a) Genel sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler). b) Lehçe bilimi sözlükleri. c) Eş anlamlı, eş adlı, ters anlamlı ögeler sözlükleri. ç) Yabancı ögeler sözlükleri. d) Tarihsel sözlükler. e) Köken bilgisi sözlükleri. f) Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri). g) Argo sözlükleri. h) Deyim ve atasözü sözlükleri. ı) Anlatım bilimi sözlükleri. i) Sanatçı ve metin sözlükleri. j) Yanlış yerleşmiş öge sözlükleri. k) Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri (Aksan, 1995: 399-407).

Bu sınıflandırmalar arasında yer alan “ele alınan söz varlığının niteliğine göre” yapılacak bir tasnifin Çuvaş sözlüklerinin dağılımını daha iyi göstereceğini düşünüyoruz. Bir bölümü makale için kronolojik sıra değerlendirilen sözlüklerin dışında kalan birçok sözlük de bu tasnifte yer alacaktır. Eldeki malzemeye göre sınıflandırmaya eklemelerde bulunulmuş ve bazı maddeler de çıkarılmıştır. Tespit edebildiğimiz sözlükleri söz konusu ekleme ve çıkarmalarla aşağıdaki şekilde tasnif ettik. Alt başlıklar tarafımızdan eklenmiş olup başlıklar altındaki sözlükler kronolojik olarak sıralanmıştır.

A. Genel Sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler)

1. Tek dilli sözlükler

Agitator Slovari. Haşatsempe Jurnalsençe Til Pulakan Hiş-Pir Sımahsempe Sımah Şavrinişisene Kışken İnlantarsa Pani, (Red. M. A. Andreyev), Şupaşkar: Çıvaş ASSR Gosudarstvo İzdatel'stvi.

Gorşkov, A. E. (1973), *Mınle Kalasan Tiris?, Slovar'-Spravočnik*, [Nasıl Söylersen Doğru? Sözlük, Kılavuz], Çıvaşızdat, Şupaşkar: 1973.

Sergeyev, L. P.-M. G. Danilova, *Çıvaş Çilhin İnlantaru Slovari*, Şupaşkar: 2000.

Batçenko, E. İ., G. A. Degtyarev vd., *Çıvaş Çilhin İnlantarullı Sımah Kinegi*, [Çuvaşçanın Açıklamalı Sözlüğü], T. 1 (A-İ), Şupaşkar 2011; T. 2 (İ-K), ÇKİ, Şupaşkar: 2014.

Degtyarev, G. A., M. Skvortsov vd., *Çıvaş Çilhin İnlantarullı Sımah Kinegi*, [Çuvaşçanın Açıklamalı Sözlüğü], T. 3 (K-II), ÇKİ, Şupaşkar: 2016.

2. İki dilli sözlükler

a) Kaynak dil Çuvaşça olan sözlükler

Çuvaşçadan Rusçaya sözlükler

Vişnevskiy, V. P. (1836), *Naçertaniye Pravil Çuvaşskogo Yazıka i Slovar'*, *Sostavlenniy Dlya Duhovnih Uçiliş Kazanskoy Yeparhii*, [Çuvaş Dilinin Yazım Kuralları ve Kazan Vilayeti Ruhban Okulu İçin Hazırlanan Sözlük], Kazan.

Zolotnitskiy, N. İ., *Kornevoy Çuvaşsko-Russkiy Slovar, Sravnenniy s Yazıkami i Nareçiyami Tyurskogo, Finskogo i Druigih Plemen*, [Çeşitli Türk ve Fince Dilleri ve Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Temel Çuvaşça-Rusça Sözlük], Kazan: 1875.

Aşmarin, N. İ. *Çıvaş Sımahisen Kineki. Thesaurus linguae tschuvaschorum. Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* [Çuvaşça Sözlük], C. 1, A-Аркёвёç, Kazan', 1928, 335; C. 2, Аркăвёç-Ашшё çурри, Kazan', 1929, 230; C. 3, Е-Ы-И-У (о), Çeboksarı: 1929, 363; C.4, Ў-А-Ё-Й. Çeboksarı: 1929, 352; C.5, Й-В, Çeboksarı: 1930, 420; C.6, Ка- Корақ кёпçи, Çeboksarı: 1934, 318; C.7, Куракла-Кш-ша, Çeboksarı: 1934, 335; C.8, Л-Л (мягкий) –М, Çeboksarı: 1935, 356; C.9, Н-Н(мягкий)-П. Çeboksarı: 1935, 319; C. 10, П- П, Çeboksarı: 1936, 294; C.11, С, Çeboksarı: 1936, 343; C.12, С, Çeboksarı: 1937, 318; C.13, Ç-Т, Çeboksarı: 1937, 318; C.14, Т, Çeboksarı: 1937, 336; C.15, Т-Т (с диакрит. знаком)-Ч-Ф, Çeboksarı: 1941, 290; C. 16, Х, Çeboksarı: 1941, 376; C. 17, Х-Ш, Çeboksarı: 1950, 434.

Yegorov, V. G., *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'* [Çuvaşça-Rusça Sözlük], Çeboksarı: 1935.

Yegorov, V. G., *Çıvaşla-Virisla Slovar'*, [Çuvaşça-Rusça Sözlük], Çıvaş ASSR Gosudarstvo İzdatel'stvi, Şupaşkar: 1954.

Andreyev, İ. A. N. A. Andreyev, A. İ. İvanov vd., *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'* [Çuvaşça-Rusça Sözlük], (Redaktör: M. Ya. Sirotkin), Gosudarstvennoye İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarey, Moskva: 1961.

Stepanov, A. S.- L. V. Lazareva, *Russko-Çuvaşskiy Slovar'* [Rusça-Çuvaşça Sözlük], Çıvaş ASSR Kineke İzdatel'stvi, Çeboksarı: 1971.

Skvortsov, M. İ., *Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*, İzdatel'stvo Russkiy Yazık, Moskva: 1982. (2. baskı: 1985)

Çuvaşçadan Türk lehçelerine olan sözlükler

Bayram, Bülent. *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi*, Sözlük, Tablet Yayınları, Konya: 2007.

Skvortsov, M. İ., *Çıvaşla-Tutarla Slovar' / Çuvaşça-Tatarça Sözlük*, [Çuvaşça-Tatarca Sözlük], Çıvaş Respublikin Virenü İnstituçı, Şupaşkar: 1994.

Çuvaşçadan diğer dillere olan sözlükler

Moisio, Arto & Fomin, Eduard & Luutonen, Jorma, *Tshuvassilais-suomalainen sanakirja. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku*, Turku: 2007.

b) Hedef dil Çuvaşça olan sözlükler

Ruşçadan Çuvaşçaya sözlükler

Nikol'skiy, N. V., *Kratkiy Çuvaşsko-Russkiy Slovar'*, [Kısa Çuvaşça-Ruşça Sözlük], Kazan: 1919.

Nikol'skiy, N. V., *Russko-Çuvaşskiy Slovar'*, [Ruşça-Çuvaşça Sözlük], Kazan: 1909.

Russko-Çuvaşskiy Slovar', [Ruşça-Çuvaşça Sözlük], red. T. M. Matveyev, Çeboksarı: 1931.

Russko-Çuvaşskiy Slovar', [Ruşça-Çuvaşça Sözlük], red. İ. A. Andreyev, N. P. Petrov, Moskva, 1971.

Andreyev, N. A. A. İ. Vasil'yev, N. S. Metsenatov vd., *Russko-Çuvaşskiy Slovar'*, [Ruşça-Çuvaşça Sözlük], red. N. K. Dimitriyev, Gosudarstvennoye İzdatel'stvo İnostrannih i Natsional'nih Slovarey, Moskva, 1951.

Skvortsov, M. İ. *Russko-Çuvaşskiy Slovar' I-II*, [Ruşça-Çuvaşça Sözlük], ÇKİ, Çeboksarı: 2012.

Yegorov, V. G., *Russko-Çuvaşskiy Slovar'*, [Ruşça-Çuvaşça Sözlük], ÇKİ, Çeboksarı: 1972.

Diğer Türk lehçelerinden Çuvaşçaya sözlükler

Vasilyeva, Ye. F. Nikolayeva, K. İ., *Turkillla-Çıvaşla Ükerçikli Slovar'*, Şupaşkar: 2002.

Vasil'yeva E. F., *Kazakşa-Çuvaşça Sözdik. Oku Kuralı / Kazahla-Çıvaşla Slovar'*, [Kazakça-Çuvaşça Sözlük. Ders Aracı], ÇGİGN, Çeboksarı: 2007.

Diğer dillerden Çuvaşçaya sözlükler

Benzing, J., *Deutsch-tschuwaschisches Wörterverzeichnis: nebst kurzem tschuwaschischen Sprachführer*, Verlagsanstalt Otto Stollberg, Berlin: 1943.

c) İki Yönlü Sözlükler

Skvortsov, M. İ.-A. V. Skvortsova, *Çuvaşsko-Russkiy i Russko-Çuvaşski Slovar*, [Çuvaşça-Rusça ve Rusça-Çuvaşça Sözlük], ÇKİ, Çeboksarı: 2003.

3. Çok Dilli sözlükler

Slovar' Yazıkov Raznih Narodov v Nijegorodskoy Eparhii Obıtayuşçih, İmenno: Rossiyan, Tatar, Çuvaşey, Mordvi i Çeremis, [Nijegorodsk Vilayetinde Yaşayan Özellikle Rus, Tatar, Çuvaş, Mordvin ve Marilerin Sözlüğü], 1785.

Sravnitelny Slovar' Vseh Yazıkov i Nareçiy, [Tüm Dillerin ve Şivelerin Sözlüğü], Bölüm I, St. Petersburg, 1787; Bölüm II, St. Petersburg, 1789.

Gombots, Z. "Csuvas szo'jegyze'k" [Çuvaşça Sözlükçük], *Nyk*, XXXI, 1-23; 141 - 164, 1906 r.; *Nyk*, XXXVII, XXXVIII. 1908, Budapeşt: 1906.

Paasonen, H. *Csuvas Szójegyzék*, [Çuvaşça Sözlükçük], Budapeşt: 1908.

Paasonen, Heikki, *Çuvaş Sözlüğü*, İbrahim Horoz Basımevi, TDK, İstanbul: 1950.

Şaşkov, V. N., *Russko-Çuvaşsko-Angiliyskiy Slovar*, [Rusça-Çuvaşça-İngilizce Sözlük], Çeboksarı: 1996.

B. Ağız Sözlükleri

Sergeyev, L. P., *Dialektologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, [Çuvaşçanın Ağızlar Sözlüğü], ÇKİ, Çeboksarı: 1968.

Sergeyev, L. P., *Slovar' Çuvaşskih Narodnih Govorov. Fonetiçeskiye Dialektizmi. Materialı po Çuvaşskoy Dialektologii*, Çeboksarı: 1971.

Vlasova L. V.- N. İ. Yegorov, *Çıvaş Dialektologiyin Virentüpe Spravka Materialısem Tata Uralşum Çıvaşisen Kalaşivın Dialektologi Slovarı* [Çuvaş Ağız Araştırmalarının Eğitim Malzemeleri ve Ural Yanı Çuvaşlarının Ağızlar Sözlüğü], Şterli Patşalıh Pedagogiga Akademiyı, Şterli.

Sergeyev, L. P., V. V. Pavlov vd., *Dialektologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka* [Çuvaşçanın Ağızlar Sözlüğü], Çuvaşski Gosudarstvenniy Pedagogičeskiy Universitet im. İ. Ya. Yakovleva, Çeboksarı: 2006.

C. Eş Anlamlı, Eş Adlı, Ters Anlamlı Ögeler Sözlükleri

Vasil'yeva E. F., *Sinonimsen Slovari*, ÇKİ, Şupaşkar: 1983.

Sergeyev, L. P., *Sinonimsempe Antonimsen Kiske Slovari. I-IV Klasençe Virenekensem Valli*, [Eş Anlamlılar ve Zıt Anlamlılar Sözlüğü. I-IV Sınıflarda Okuyanlar İçin], Şupaşkar: 1995.

Sergeyev, L. P.-E. F. Vasilyeva, *Slovar Omonimov*, [Eşsesli Sözcükler Sözlüğü], Çeboksarı: 1996.

Sergeyev, L. P., *Sinonimsempe Antonimsen Slovari: Vireni Hatiri*, [Eş Anlamlı ve Zıt Anlamlılar Sözlüğü], ÇKİ, Şupaşkar: 2014.

Vasil'yeva, E. F., *Çıvaş Çilhinçi Sinonimsen Slovari*, [Çuvaşçada Eş Anlamlı Sözcükler Sözlüğü], ÇKİ, Şupaşkar: 2014.

Ç. Yabancı Ögeler Sözlükleri

Räsänen M., *Die tschuvassischen Lehnwörter im Tscheremissischen*, [Maricedeki Çuvaşça Alıntı Sözcükler], Helsinki: 1920.

Bikov, T. A., *Kratkiy Obzor Oşçeupotrebitel'nih Russkih i Çuvaşskih Slov* [Çuvaşça ve Rusça Ortak Kullanılan Sözcüklere Kısa Bir Bakış], Çeboksarı: 1924.

Vanerkke, N. İ., *Yut Çilhesençen Hutşinni Sımahsen Piçik Slovari* [Yabancı Dillerden Girmiş Sözcüklerin Küçük Sözlüğü], Şupaşkar: 1924.

Scherner B., *Arabische und neupersische Lehnwörter im Tschuwaschischen*, [Çuvaşçadaki Arapça ve Yeni Farsça Alıntı Kelimeler], Franz Steiner, Wiesbaden: 1974.

D. Köken Bilgisi Sözlükleri

Yegorov, V. G., *Etimologiçeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, [Çuvaşçanın Etimolojik Sözlüğü], ÇKİ, Çeboksarı: 1964.

Räsänen, M., *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki: 1969.

Räsänen, M., *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen II: Wortregister*, (haz. İ. Kecskeméti), Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki: 1971.

Fedotov, M. R., *Etimologiçeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka I-II*, [Çuvaşçanın Etimolojik Sözlüğü], Çeboksarı: 1996.

E. Uzmanlık Alanı Sözlükleri (Terim Sözlükleri)

1. Tıp Terimleri Sözlüğü

Grigor'yev, N. G., *Kratkiy Russko-Çuvaşkiy Slovar' Meditsinskih Terminov* [Kısa Rusça-Çuvaşça Tıp Terimleri Sözlüğü], Çeboksarı: ÇKİ, 1975.

Grigor'yev, N. G., *Russko-Çuvaşkiy Meditsinskih Terminov* [Rusça-Çuvaşça Tıp Terimleri], İzdatel'stvo Çuvaşiya, Çeboksarı: 1996.

İvanov, L. P.-M. M. Minnebayev, *Meditsinskiy Terminologičeskiy Russko-Çuvaşkiy Slovar'*, [Rusça-Çuvaşça Tıp Terimleri Sözlüğü], Çeboksarı: 1998.

Golenkov, A. V.-A. P. Dolgova, *Kratkiy Russko-Çuvaşkiy Psihiatričeskiy Slovar'*, [Kısa Rusça-Çuvaşça Psikiyatri Sözlüğü], ÇGIGN, Çeboksarı: 2000.

2. Sosyo-Politik Terimler Sözlüğü

Tapilov, P.-V. Yakkov, *Političeskij Sımahısen Slovarı*, [Politik Sözcükler Sözlüğü], Şupaşkar: 1932.

Terminologičeskiy Russko-Çuvaşkiy Slovar', vıp. 1. *Obşçestvenno-Političeskiye Terimi*, [Rusça-Çuvaşça Terminolojik Sözlük-Sosyo-politik Terimler], Çeboksarı: 1932.

Andreyev, N. A., *Russko-Çuvaşkiy Slovar' Obşçestvenno-Političeskih Terminov*, [Sosyo-Politik Terimlerin Rusça-Çuvaşça Sözlüğü], Çuvaşsko-ye Gosudarstvennoye İzdatelstva, Çeboksarı: 1960.

Skvortsov, M. İ., *Russko-Çuvaşkiy Slovar' Obşçestvenno-Političeskih Terminov*, [Sosyo-Politik Terimlerin Rusça-Çuvaşça Sözlüğü], ÇKİ, Çeboksarı: 1973.

Skvortsov, M. İ., *Russko-Çuvaşkiy Slovar' Obşçestvenno-Političeskih Terminov*, [Sosyo-Politik Terimlerin Rusça-Çuvaşça Sözlüğü], ÇKİ, Çeboksarı: 1986.

3. Dil-Edebiyat Terimleri Sözlüğü

Şkulta Vırenmelli Uçebniksene Kını Terminsem [Ders Kitaplarına Girmiş Terimler], Şupaşkar: 1934.

Skvortsov, M. İ., *Vırışla-Çıvaşla Kuşaru Teoriyipe Praktiki*, [Rusça-Çuvaşça Tercüme Teorisi Pratiği], Şupaşkar, 1984, s. 72-79.

Andreyev, V. V.-Yu.M. Vinogradov vd., *Çıvaş Çilhi İstoriyın Terminışem. Metodika Kıtartıvışem*, [Çuvaş Dili tarihinin Terimleri. Metodik Açıklamalar], Şupaşkar: 1985.

Skvortsov, M. İ., *Çıvaş Çilhene Virentes Metodika Terminisempe Usı Kurmalli Kıtartusem*, [Çuvaş Dilini Öğretim Metoduyla Kullanılacak Terimler Kılavuzu], İ. N. Ulyanov ÇPU, Şupaşkar: 1985.

Sergeyev, L. P. “Çıvaş Çilhinçi Tivanlıh Terminisem”, [Çuvaş Dilinde Akrabalık Terimleri], *Pike*, No: 5-6, Şupaşkar: 1995, 22-24.

Yakovlev, P. Ya., *Fonetika Terminisen Çıvaşla-Vırışla Kıtartkşı-Çıvaş Fonetiki. Virenü Posobiyı*, [Fonetik Terminolojisinin Çuvaşça-Rusça Kılavuzu-Çuvaş Fonetigi], Şupaşkar: 1995.

Sergeyev, L. P.-M. G. Danilova, *Çilhe Terminisem İnlantarullı Slovarı. Vıtam Şkul Valli*, [Dil Terimlerinin Açıklamalı Sözlüğü. Orta Okullar İçin], Şupaşkar: 1995.

Metin, P. N.-A. İ. Mefod'yev, *Literaturıpa Halih Sımahlıhın İlanıvısem. Şkul Slovarı*, Çıvaş Respublikin Virentüpe İslilıh tata Aslı Şkul Ministersvi İzdatel'stvi, Şupaşkar: 1997.

Sergeyev, L. P. *Çıvaş Çilhi. Enstsiklopedi Slovarı I*, [Çuvaşça. Ansiklopedik Sözlük I], İ. Ya. Yakovlev Yaçılı Çıvaş Patşalıh Pedagogika Universiteçi, Şupaşkar: 2003; *Çıvaş Çilhi. Enstsiklopedi Slovarı II*, [Çuvaşça. Ansiklopedik Sözlük II], Şupaşkar: 2003.

İvanova, A. M., T. A. Kulakova vd., *Çuvaşsko-Russko-Nemetsko-Angiliskiy Slovar' Lingvistiçeskih Terminov*, [Çuvaşça-Rusça-Almanca-İngilizce Dil Terimleri Sözlüğü], Çuvaşskiy Universitet, Şupaşkar: 2008.

4. Botanik, Zooloji ve Ziraat Terimleri Sözlükleri

Terminologičeskiy Russko-Çuvaşskiy Slovar', vıp. II. Sel'skohozyaystvenniye Termini, [Rusça-Çuvaşça Terminolojik Sözlük-Ziraat Terimleri], Çeboksarı: 1933.

Terminologičeskiy Slovar', [Terimler Sözlüğü], Çeboksarı: 1940.

Kostin, M. K., *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Sel'skohozyaystvennih Terminov*, [Rusça-Çuvaşça Ziraat Terimleri Sözlüğü], Çıvaş ASSR Gosudarstvo İzdatel'stvi, Çeboksarı: 1959.

Vasil'yev, S. V., M. K. Kostin vd. (1961), *Tehnika Slovarı*, [Teknik Sözlüğü], Çıvaşgosizdat, Şupaşkar: 1961.

Pletneva-Sokolova, A. D., A. N. L'vova vd., *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Nazvaniy Rasteniy*, ÇKİ, Çeboksarı: 1963.

Kudanova, Z. M., *Opredelitel' Vıssih Rasteniy Çuvaşskoy ASSR*, Çeboksarı: 1965.

Pletnova-Sokolova, A. D.-A. N. L'vova, K. S. Dimitriyeva, *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Nazvaniy Rasteniy, Proizrostayuşçih na Territorii*

Çuvaşii, [Çuvaşistan Topraklarında Yetişen Bitkilerin Adlandırılmalarının Rusça-Çuvaşça Sözlüğü], Çeboksarı: 1967.

Kostin, M. K.-V. İ. İgnat'yev, *Kratkiy Russko-Çuvaşskiy Slovar' Sel'shozyaystvennih Terminov*, Çeboksarı: ÇKİ, 1973.

Kostin, M. K., V. İ. İgnat'yev, *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Sel'skohoz-yaystvennih Terminov*, [Rusça-Çuvaşça Ziraat Terimleri Sözlüğü], Çıvaş ASSR Gosudarstvo İzdatel'stvi, Çeboksarı: 1976.

İgnatyev, N. G., *Russko-Çuvaşskiy Sistematiçeskiy Slovar' Jivotnih*, [Hayvan Adlarının Rusça-Çuvaşça Sistematik Sözlüğü- Çeboksarı: 1987.

İgnatyev, N. G.- İ. P. Pavlov, *Çir Çun Yaçışen Çıvaş-Vırıs-Latin Slovarı*, [Hayvan Adlarının Çuvaşça-Rusça-Latince Sözlüğü], Şupaşkar: ÇKİ, 1993.

Gur'yev, A. V., A. V. Romanov vd., *Çıvaş Yen Kayıkışem*, [Çuvaş Ülkesinin Kuşları], Respublikanskiy Tsent Detskogo i Yunoşeskogo Krayavedeniya Turizma, Ekologii, Şupaşkar: 1995.

Antipov V. İ., *Vırman Slovarı. Vırmanpa tata Vırman Huşalıhıpe Şihñni Sımahsempem Terminsen Vırısla-Çıvaşla Slovarı* [Orman Sözlüğü. Orman ve Orman İşleri ile İlgili Terimlerin Rusça-Çuvaşça Sözlüğü], Şupaşkar: 1998.

Patmar, E. İ., *Manın Yal Kurıkışem-Rasteniya Moyey Derevni- Yamanak Yalı*, [Benim Köyümün Otları-Yamanak Köyü], Şupaşkar: 1998.

Petrov, L. P. *Russko-Çuvaşskiy Sel'skohozyaystvennyy Slovar'*, [Rusça-Çuvaşça Tarım Terimleri Sözlüğü], Çeboksarı: 2000.

Degtyarev, G. A., *Çuvaşskaya Narodnaya Agrobotaniçeskaya Terminologiya*, [Çuvaş Halk Tarım Terimleri], ÇGİGN, Çeboksarı: 2002.

5. Teknik ve Fen Bilimleri Terimleri Sözlüğü

Petrov, N. P., *Tehnika Terminışen Vırısla-Çıvaşla Slovarı*, [Rusça-Çuvaşça Teknik Terimler Sözlüğü], Çeboksarı: ÇKİ, 1971.

Dimitriyev, A. D., N. V. Verşinina vd., *Russko-Çuvaşskiy Slovar' Terminov Biologi, Geografi i Himii*, [Rusça-Çuvaşça Biyoloji, Coğrafya ve Kimya Terimleri Sözlüğü], M.nisterstvo Obrazovaniya, Nauki i Vısşey Şkolı ÇR, Çeboksarı: 1996.

El'kin E. E., O. G. Kul'yev vd., *Şkol'niy Slovar Russko-Çuvaşskiy Slovar' Matematika. Fizika. Astronomiya* [Rusça-Çuvaşça Okul Sözlüğü. Matematik, Fizik, Astronomi], Çuvaşskiy Respublikanskiy İstitut Obrazovaniya, Çeboksarı: 1996.

6. Hukuk Terimleri Sözlüğü

Viktorov, O. N., Yu.N. İsayev vd., *Russko-Çuvaşsko-Angliyskiy Slovar' Yuridiçeskih Terminov*, [Rusça-Çuvaşça-İngilizce Hukuk Terimleri Sözlüğü], Çeboksarı: 1966.

7. Etnografya Terimleri Sözlüğü

NAUMOV, N. E., *Halih Şüpşinçen. Etnografi İnlavışen Puhhi* [Halk Ambarından. Etnografik Anlamlar Derlemesi], ÇKİ, Şupaşkar: 2010.

8. Müzik Terimleri Sözlüğü

Degtyarev, G. A., “Hal’hi Çıvaş Çılhinçi Muzıkıpa Horeografi Terminişem”, *Halih Yetkeri: Uprasa Atalantaras Iytusem*, Şupaşkar: 1996, 142-154.

9. Coğrafya Terimleri Sözlüğü

Krisina R. İ., “Şutşantalik Geografiyın Terminişem” [Coğrafi Terimler], *Çıvaş Terminologi Atalanıvın Hal’hi Iytivışem*, Şupaşkar: 1995.

Sergeyev, L. P., T. N. Sergeyeva vd., *Murkaş Rayonınçı Yal Yaçışem*, [Murkaş Rayonunda Köy Adları], İ. Ya. Yakovlev Yaçılılı Çıvaş Patşalih Pedagogika Üniversiteçi, Şupaşkar: 2010.

Dubanov, İ. S., *Geografiçeskiye Nazvaniya Çuvaşskoy Respubliki. Krayevedçeskiy Slovar'*, [Çuvaş Cumhuriyetinin Coğrafi Adlandırmaları. Coğrafi Sözlük], ÇKİ, Çeboksarı: 2013.

10. Dinî Terimler Sözlüğü

Şiryayev, V. L., *Slovar' Religizonih Terminov*, [Dini Terimler Sözlüğü], Çeboksarı: 1992.

11. Kırtasiye Terimleri Sözlüğü

Vanerkke, N. İ.-Lukka Erhipi, “Kınçeler Terminişem (Kantselyarskiye Termini) [Kırtasiye Terimleri]”, *Halıha Vırentes İş*, No: 5, 70-73; No: 6-7, 77-81; No: 9, 73, Şupaşkar: 1929.

F. Deyim ve Atasözü Sözlükleri

Çernov, M. F., *Kratkiy Russko-Çuvaşskiy Frazеologičeskiy Slovar'* [Kısa Rusça-Çuvaşça Deyimler Sözlüğü], ÇKİ, Çeboksarı: 1975.

Sergeyev, L. P., “Çıvaş Frazеologizmşen Kışke Slovarı”, [Çuvaş Deyimlerinin Kısa Sözlüğü], *Aktualniye Problemi Obuçaniya i Vospitaniya v Çuvaşskoy Şkole*, vıp. III, Çeboksarı: 1980.

Çernov, M. F., *Çıvaşla-Vırışla Frazеologi Slovarı. Glagolpa Frazеologi Slovarı* [Çuvaşça-Rusça Deyimler Sözlüğü. Fiille İsim Deyimleri], ÇKİ, Şupaşkar: 1982.

Bläsing, Uwe, *Tschuwaschische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1994.

Bläsing, Uwe, *Tschuwaschische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten*, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 1994.

Sergeyev, L. P., *Frazеologi Slovarı*, [Deyimler Sözlüğü], Şupaşkar: 1995.

Ceylan, Emine, *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri Çuvaşça-Türkçe / Türkçe-Çuvaşça Sözlük*, Ankara, 1996; Hacettepe Yayınları, Ankara 2011.

G. Tersine Sözlükler ve Başka Sözlük Türleri

1. Tersine Sözlükler

Sergeyev, L. P.- A. H. Tihonov-R. G. Kungurov, (1985), *Çıvaş Çılhin Tünder Slovarı*, [Çuvaşçanın Tersine Sözlüğü], Şupaşkar: ÇKİ.

Zheltoy, Pavel-, Eduard Fomin- Luutonen, Jorma, *Reverse dictionary of Chuvash..* Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXIII. Helsinki, 2009.

2. Okul Sözlükleri

Virışla-Çıvaşla Slovar', Puşlamış Şkulsem Valli / Russko-Çuvaşskiy Slovar'. Dlya Naçal'nih Şkol, [Rusça-Çuvaşça Sözlük. İlkokullar İçin], red. V. G. Yegorov, Çıvaş ASSR Gosudarstvo İzdatel'stvi, Çeboksarı: 1948.

Zernyayev, E. M., *Nemetsko-Çuvaşsko-Russkiy Uçebniy Slovar'*, [Almanca-Çuvaşça-Rusça Okul Sözlüğü], ÇKİ, Şupaşkar: 1971.

Sergeyev, L. P.-E. F. Vasilyeva, *Tematiçeskiy Russko-Çuvaşskiy Slovar'. Dlya I-IV Klassov Russkih Şkol*, [Rusça-Çuvaşça Tematik Sözlük. Rus Okullarının I-IV. Sınıfları İçin], Çeboksarı: 1988.

Skvortsov, M. İ., *Çuvaşsko-Russkiy Slovar' (Dlya Uçaşçihşya)*, [Çuvaşça-Rusça Sözlük-Öğrenciler İçin], Çeboksarı: 1989.

Skvortsov, M. İ., *Russko-Çuvaşskiy Slovar' (Dlya Uçaşçihşya)*, [Rusça-Çuvaşça Sözlük Öğrenciler İçin], ÇKİ, Çeboksarı: 1992.

Skvortsov, M. İ. (1997), *Russko-Çuvaşskiy Slovar' (Dlya Uçaşçihşya)*, [Rusça-Çuvaşça Sözlük Öğrenciler İçin], Çeboksarı: ÇKİ.

3. Orfografi Sözlükleri

Çıvaş Çılhi Orfografiyın Slovarı. Puşlamış, Tulli Mar Vıtam tata Vıtam Şkul Valli, (Red. M. Ya. Sirotkin), Şupaşkar: 1939.

Çıvaş Çilhi Orfografiyîn Slovarî. Puşlamış, Puşlamış Şkulpa Vîtam Şkul Valli. 2. Baskı, Şupaşkar: 1951.

İvanov, A. İ., *Çıvaş Çilhi Orfografiyîn Slovarî*, [Çuvaş Dili Orfografisinin Kısa Sözlüğü], Şupaşkar: 1963.

İvanov, A. İ., *Çıvaş Çilhi Orfografiyîn Kiske Slovarî*, [Çuvaş Dili Orfografisinin Kısa Sözlüğü], Şupaşkar: 1967.

Şumilov, G. S., *Çıvaş Çilhi Orfografiyîn Slovarî, Kışın Klassençe Vîrenekensem Valli*, [Çuvaş Dilinin Orfografi Sözlüğü. Alt Sınıflarda Okuyanlar İçin], Çuvaşizdat, Şupaşkar: 1969.

Gorşkov, A. E., “Çıvaş Çilhi Kiske Orfografi Slovarî” [Çuvaşçanın Kısa Orfografi Sözlüğü], *Çilhe Kulturin İytivîsem. İkkimîş Kînege*, Şupaşkar: 1972.

Şumilov, G. S., *Orfografi Slovarî. Puşlamış Klassençe Vîrenekensem Valli*, [Orfografi Sözlüğü. Başlangıç Sınıflarında Okuyanlar İçin], Şupaşkar: ÇKİ, 1982.

Sergeyev, L. P., *Orfografi Slovarî: Vîtam Şkulta Vîrenekensem Valli*, [Orfografi Sözlüğü: Ortaokul Öğrencileri İçin], ÇKİ, Şupaşkar: 1990.

Sergeyev, L. P., *Çıvaş Çilhin Orfografi Slovarî. 1-4 Klassem Valli*, [Çuvaşçanın Orfografi Sözlüğü. 1-4. Sınıflar İçin], Şupaşkar: 1995.

Alekseyev, A. A., *Çıvaş Çilhin Orfografi Slovarî*, Çıvaş Kîneke İzdatel'stvi, Şupaşkar: 2002.

4. Yeni Kelimeler Sözlüğü

Degtyarev, G. A., *Çıvaş Çilhin Şinîlih Slovarî*, [Çuvaşçanın Yeni Sözcükler Sözlüğü], T. I (A-II), ÇPGİİ, Şupaşkar: 2003.

5. İsimler Sözlüğü

Fedotov, M. P., *Slovar 'Çuvaşskih Nehristiyanskih Liçnih İmen*, [Hristiyan Olmayan Çuvaş İsimleri], ÇGİGN, Çeboksarı: 1998.

6. Takma Adlar Sözlüğü

Listopad Yu. Alga, *Ahah... Kamsem Esir? Psevdonisen Slovar '-Spravoçniki*, [Alga, Ahah... Siz Kimsiniz? Takma Adlar Sözlüğü], Çeboksarı: 1993.

7. Çocuk Dili Sözlüğü

Sergeyev, L. P., *Aça-Piça Puplevîn Slovarî*, [Çocuk Konuşması Sözlüğü], İ. Ya. Yakovlev Yaçillî ÇPU, Şupaşkar: 1999.

Sonuç ve Değerlendirme

Makalede Çuvaşça sözlükleri kronolojik olarak kısaca değerlendirme-ye çalıştık. Kronolojik olarak sözlükleri sınıflandırmak mümkün olmakla birlikte 18. yüzyıldan bu yana yayımlanmış her sözlüğün ayrıntılı değerlendirmesini yapmak bu makalenin kapsamı içinde mümkün değildir. Bu sebeple ele alınan sözlükler eserlerin tamamını kapsamamaktadır. Burada diğerlerine nazaran Çuvaş sözlükçülüğü açısından daha fazla öne çıkan eserlerle yetinilmiştir. Kronolojik olarak ele alınan ilgili sözlüklerin incelenmesi ile tarafımızdan şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Çuvaş sözlüklerinin daha doğrusu öncelikli olarak sözlük listelerinin ortaya çıkışı İdil-Ural bölgesinde Rus hâkimiyetinin olduğu dönemlerdedir. Türk dilinin ana kitlesinden ayrılışlarının çok eski dönemlerde gerçekleşmiş olması sebebiyle Kâşgarlı Mahmud'un *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eseri de dâhil olmak üzere diğer Türk şivelerinin ortak dönem sözlükleri Çuvaş sözlükçülük tarihinin dışındadır. 18. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanan ilk sözlük listeleri büyük oranda dil araştırmacılarından ziyade farklı alanlarda çalışanların hazırlamış oldukları eserlerdir.

Sözlüklerin ortaya çıkışı Rusya Bilimler Akademisinin çalışmalarıyla ve misyonerlik faaliyetlerinde muhatap olunan halkların ana dillerine duyulan ihtiyaçla ilişkilidir. Hem bilimler akademisi öncülüğünde halkların ve coğrafyanın daha iyi tanınması hem de misyonerlik faaliyetlerinde ana dilin kullanımının öneminin fark edilmesiyle birlikte sözlüklere de ihtiyaç duyulmuştur. Çarlık dönemi sözlüklerinin hazırlanmış sebepleri genel olarak bu nedenlerdedir. Çarlık döneminin ardından gelen Sovyetler Birliği döneminde sözlükçülük çalışmaları daha sistemli ve bilimsel bir kimlik kazanmıştır. Sovyet döneminden bugüne kadar Çuvaşçanın temel sözlüklerinin hazırlandığını görmekteyiz. Sovyet sonrası dönemde de bu çalışmalar devam etmiştir.

Genel sözlükler, terminolojik sözlüklerin kayda değer bütün örnekleri Rusçadan Çuvaşçaya ya da Çuvaşçadan Rusçayadır. Sözlüklerin bu özellikleri dikkat çekicidir. Bu durum doğal olarak Çuvaşların Türkoloji de dâhil olmak üzere bütün çalışmalarının Rusça merkezli yapılmaya zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir. Diğer Türk şiveleri veya Fin-Ugor dilleri de dâhil olmak üzere ciddi, kapsamlı sözcüklerin hazırlanmadığı görülmektedir. Batıda yapılan çalışmalarda yine Rusça-Çuvaşça ve Çuvaşça-Rusça sözlükler temelinde yürütülmektedir.

Kısaltmalar

- ÇKİ** : Çuvaşskoye Knijnoye İzdatel'stvo / Çıvaş Kineke İzdatel'stvi
ÇGİGN : Çuvaşskiy Gosudarstvenniy Institut Gumanitarnih Nauk
ÇPGİİ : Çıvaş Patşalih Gumanitari İslilihisen İnstituçı
ÇR : Çıvaş Respubliki
Çıvaş ASSR : Çıvaş Avtonomnaya Sovetskaya Sotsialistiçeskaya Respublika
İ.N. Ulyanov ÇPU : İ. N. Ulyanov Çıvaş Patşalih Üniversiteçı
TDK : Türk Dil Kurumu
vd.: ve diğeri

Kaynakça

- Adyağası, Klara, “O Şesti Çuvaşskih Glossariyah XVIII Veka”, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 5, 1985.
- Aksan, Doğan (1995), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, III. Cilt, TDK, Ankara: 1995.
- Ashmarin, N. İ., *Thesaurus linguae Tschuvaschorum* (1-4. Cilt), Indiana University, Bloomington: 1968.
- Çernov, M. F., *Çuvaşskiy Slovari. Posobiye Dlya Studentov*, Çeboksarı: 1992.
- Dementsova, G. A.-A. V. Matrosova vd., *Çıvaş Çilhi Tıpçevişem Bibliografi Ukazatelı*, Çıvaş Kineki İzdatel'stvi, Çeboksarı: 2006.
- Dimitriyev, V. D., “Dokumenti ob İzdanii Knigi ‘Soçineniya, Prinadlejaşçiyek Grammatike Çuvaşskogo Yazıka’”, *Uçeniy Zapiski*, ÇNİİ, vıp. XXXIV, Çeboksarı: 1967.
- Durmuş Oğuzhan, “Strahlenberg ve İlk Çuvaşça Kelime Listesi”. *Gazi Türkiyat Dergisi*, 5, 503-511, Ankara: 2009.
- Durmuş, Oğuzhan, *18. Yüzyıl Çuvaşçasının Söz Varlığı*, Paradigma Akademi Yay, Edirne: 2014.
- Fedotov, M. P., N. İ. Aşmarin *Kratkiy Oçerk Jizni i Deyatel'nosti*, Çuvaşskiy Gosudarstvenniy Institut Gumanitarnih Nauk, Çeboksarı: 1995.
- Güzel, Sinan, “Perevodçeskaya Deyatel'nost' v Protsesse Formirovaniya Sovremennogo Çuvaşskogo Pis'mennogo Yazıka”, (Modern Çuvaş Yazı Dilinin Oluşum Sürecinde Çeviri Faaliyetleri), *Mauçnoye Obozreniye Sayano-Altaya*, 2(10), 11-20, 2015a.
- Güzel, Sinan, “Bir Batılının Gözünden 18. Yüzyılda Çuvaşlar: Johann Gottlieb Georgi ve Çuvaşlara İlişkin Kayıtları”, *Türkbilig Türkojji Araştırmaları Dergisi* 2015/29, 101-120, 2015b.
- Kolesnikov, Aleksandr-İ. Kamalov, (2011). *Avrasya Türkojgları Sözlüğü Rusya Türkojgları (XX. Yüzyıl)*, C.1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Petrov, L. P., *Çıvaş Çilhin Tırlı Yışşı Slovarışem. Bibliografi Kıtartkışı*, [Çuvaşçanın Farklı Türlerdeki Sözlükleri. Bibliyografya], Şupaşkar: 2001.
- Petrov, N. P., *Çuvaşskaya Terminologiya* [Çuvaş Terminolojisi], Çeboksarı: 1979.
- Sergeyev, L. P. “O Pamyatnikah Çuvaşskoy Pis'mennosti XVIII v.”, *Uçeniy Zapiski çnii*, Vıp. 56, Çeboksarı: 1970.
- Siemieniec, Golas E., (2001). “Chuvash Word List in the Pallas Dictionary (1787-89)”, *Studia Turcologica Cracoviensia*, 8, 121-140.

- Vasilyeva Ye. F., *Kazakça-Çuvaşça Sözdik. Okuv Kuralı. Kazahla-Çıvaşla Slovar'*, Çeboksarı: 2007.
- Vasilyeva, Ye. F.-Nikolayeva, K. İ., *Turkilla-Çıvaşla Ükerçikli Slovar'*, Şupaşkar: 2002.
- Yegorov, V. G., “Çuvaşskiye Slovari XVIII v.”, *Uçeniye Zapiski, ÇNİİ*, vıp. II, Çeboksarı: 1949.
- Yegorov, V. G., N. İ. Aşmarin Kak İssledovatel' Çuvaşksogo Yazıka K 100-letiyu so dnya rojdeniya, Nauçno-İssledovatel'skiy İnstitut Pri Sovyete Ministrov Çuvaşskoy ASSR, Çeboksarı: 1970.
- Yılmaz, Emine, “Çuvaşça Sözlükler”, *Kebikeç*, 7-8, 131-133, 1999.

Extended Abstract

Records about Chuvash language and its studies started lately although the Chuvash language is one of the most interesting part of the Turkish language in terms of language features. There are not any records about Chuvash people and their language before 16th century. And the first records about Chuvash people and their language appear after the first reign of the Russia through Middle-Idyl region. As it is different in terms of linguistic features, the Chuvash language they share nothing with the historical heritage of the other written Turkish languages. Therefore; the first studies about Chuvash dictionaries like the first information about the Chuvashes and the first language records starts with the Russian reign. Among the first records prepared for different purposes there are lists that have been regarded as the first steps of lexicology. In this paper, the position of the Chuvash language through this period has been examined and the Russian reign period has been seen as the milestone for the Chuvash language. The first compilation studies that started after an academic institutionalization and the first works in the 18th century have been introduced. The first period works of Chuvash dictionaries are mostly in the form of word lists and they were prepared by people who were not specialized in language studies. After those first period works, especially parallel to missionary activities in Russia, new vocabulary emerged as a result of language and translation studies.

The missionary studies can be regarded as another milestone for the Chuvash language. As the Russian clerks couldn't speak the Chuvash language and the local people couldn't speak Russian; new solutions were looked for. And for solving these problems, the keys have been changed in order to make the religious texts more understandable, the missionary efforts effective and also to provide the communication of the clerks with the local people. The grammatical and dictionary studies that were conducted in order to make religious efforts more effective in terms of missionary organisations are very important for the studies in the history of Chuvash language studies. Especially in Russia, a new and serious tradition of lexicography started when academical institutions started working on this field. We see the reflection of this development in Chuvash lexicography.

A wide range of dictionary corpus emerged after the studies that became effective after academical institutionalization and missionary efforts had been launched by world lists.

The article analyses the works published from the beginning to the end as dictionaries published in Russia and out of Russia. The studies conducted in Russia has been given in a hierarchical order. And they have been put in a periodical order as the dictionary studies in Czarist Russia, Soviet Russia, and the federation period post-Soviet Russia

The resources of the information about the dictionaries handled in the article have been separated basically into two groups. Firstly; the studies published about the subject has been handled. Secondly; the dictionaries themselves have been used. As it is impossible to cover each member of the rich corpus that goes back to 18th century in detail, the ones that are regarded to be important have been ana-

lysed mostly. And the cover images of some dictionaries and page examples have also been put into the article. And the dictionaries regared as important also have been introduced with the main lines. All the dictionaries found are classified and listed with their tags The dictionaries has been given in a hierarchical order. As all the dictionaries have not been introduced in detail, they take place in the article in a classification. The tags of all the dictionaries including the ones introduced in main lines take place in the article. The system of Doğan Aksan were used for the classification of the dictionaries. Many of the published dictionaries are naturally in Russia where Chuvashes live. Many dictionaries were published during Tzardom, Soviet and post-Soviet period. They are mostly classified as from Russian to Chuvash language and from Chuvash language to Russian. And there are also many conceptional dictionaries in many different fields. Generally the Chuvash language is generally one of the remarkable fields of Turcology in different countries. Therefore, dictionary studies of the language have been made in different countries. Some dictionaries of the Chuvash language have been published out of Russia in Finland, Germany, Turkey and in some other countries. But there are not many Chuvash dictionaries out of Russia.